

Մ Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՈՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ՍՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏԵՐԱՐԳՈՒԹՅԱՆ

Ն Ո Ր Շ Ր Ջ Ա Ն

Զ. ՏԱՐԻ - 1932

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԶԱՏԻԿ ԵՒ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ

Հին և նոր Տոմարները հինգ եօթնեակներու անջրպետով մը կը տօնեն այս տարի Չատիկը։ Ու մինչ մենք այստեղ, Հայ-Երուսաղէմի մէջ, սուրբ տեղեաց իրաւակցութեան հետեանք եղած հասկնալի պատճառներով Հինին հետեւելու հարկադրուած, ստիպուած էինք սպասելու մինչև Մայիսի առաջին առաւօտը, Յարութեան պատմական սրբավայրին վրայ փառաւորելու համար յարուցեալ Փրկիչը, չէինք կրնար սակայն — քաջալերուած մանաւանդ Առաքեալէն, որ կը պատուիրէ տօնական նկատումներով շատ ալ խորութիւն չդնել օրերուն միջև (Գաղ. Դ. 10) — միտքով միասին չըլլալ մեր սիրելի ժողովուրդին հետ, երբ, զրեթէ ամէն տեղ, տարաշխարհիկ նժգեհութեան իր բոլոր հանդրուաններուն վրայ, անիկա կը տօնէր Չատիկը, իր Փրկչին յարութեան հաւատքին միացնելով, ինչպէս միշտ, ի՛ր ալ բարոյական կեանքին յարութեան յոյսը։

Ու ի՛ր մտածումովը մանաւանդ, «դոյիւ չափ» իր ունեցածն ամբողջ իր կրօնական և ազգային հաւատքին զո՞հ տուած՝ եղբրականօրէն ազնուահոգի այդ ժողովուրդին զգացումն՝ քի էր որ մեր մէջ անզա՛մ մըն ալ կը պայծառանար իմաստի ներքին կցորդութիւնը, զոր այդ երկու բառերը — Չատիկ և Յարութիւն — դարերու երկար տևողութեան մը ընթացքին, երևան բերած էին անոր կեանքին մէջ։

Ինչ որ ալ եղած ըլլայ իրենց կազմական կամ ստուգաբանական իմաստը, յայտնի է թէ Պասեքը և Զասիկը Աստուածաշունչի և մեր քրիստոնէական ըմբռնումին մէջ ի վերջոյ նոյնացած են «Զոհ»ի զաղափարին հետ, տօնին յիշատակած պատմական եղելութենէն՝ անցի՛ր յուշքէն աւելի, զայն խորհրդանշող զենուամը պատկերացնելով մեր զգացողութեան առջև։

Այդ առումին է արդարեւ որ կ'սկնարկեն կարծես թէ՛ Հին Կտակարանի «Զենուլ» կամ «Ուտել» կամ «Մատուցանել զՉատիկ» բացատրութիւնները և թէ՛ Առաքեալին «Չատիկ մեր զենաւ Քրիստոս» (Ա. Կորնթ. Ե. 7) պատգամը։

«Չատիկ»ը, այսպէս, մեր նախաքրիստոնէական Հին Հաւատքէն թերեւս ածանցուած և յետոյ աւետարանական ըմբռնումով մխուած հայերէն կամ հայերէնացած բառ մը, Զոհի զաղափարն է որ այլ ևս կ'արթնցնէ մեր սիրտին մէջ՝

առնթեր յարութեան տեսարանին, որ պատկերը կամ պատկերազարդութիւնն է ինքնին՝ վերանորոգումի, վերապրումի, կամ մշտնջենաւորուած կեանքի մը տաժումին:

Ու երկուքը ի միասին — Զատիկ և Յարութիւն — յարադրուած իրարու, մեզի համար ա՛լ բնազդական դարձած խղճի վիճակով մը, կը թուին նշանակել պարզապէս. Զո՛հն է կեանքին խորհուրդը. զոհողութեամբ է որ մարդ կրնայ բարձրացնել և տեսականացնել իր կեանքին արժէքը:

Իայց մեզի, այսինքն մեր ազգային զգացման մտերիմ բերում մը ըլլալէ շատ առաջ և աւելի՝ նախ քրիստոնէական ճշմարտութիւն մըն է այս սկզբունքը, Աւետարանով քարոզուած և Քրիստոնէութեան բազմադարեան կեանքին մէջ ապրուած:

Առանց Խաչին արիւնոտ իրականութեան՝ անհասկնալի պիտի մնար Յարութեան հրաշքը. ո՛րքան կտրուկ և ճշգրիտ է Առաքեալին վճիռը. «Մեռաւ և յարեաւ» (Ա. Թեա. Գ. 13): — Ասիկա ըսել չէ սակայն թէ ամէն մահ փառաւորումով մը կը պսակուի միշտ: Յարութիւն առնել՝ Աւետարանի ոգով կը նշանակէ ո՛չ թէ պարզապէս վերկենցալիլ, այսինքն նորէն շարունակել մահով ընդհատուած գոյութիւն մը, այլ վերապրիլ աւելի հզօր եւ պայծառ, աւելի բարգաւաճ և հոգեպէս ու բարոյապէս աւելի արդիւնալից կեանք մը:

Յարութիւն կ'առնուն, այսինքն փառաւորուած վերապրումով և զաղափարապէս ու բարոյապէս կը յաւերժանան անոնք միայն, որոնց կեանքը լի եղած է արդէն անմահութեան յոյսով. այսինքն որոնց գոյութիւնը հանդիսաւորում մը եղած է բարոյական ա՛յնքան մեծ և իրական արժանիքներու որ մահը իրենց համար ուրիշ բան մը պիտի չկրնար ըլլալ իրապէս, եթէ ոչ թօթափումը անձնական՝ պատահական և ֆիզիզական յատկաւորումներու, տեղի տալու համար հանրական՝ բացարձակ և հոգեկան առաւելութեանց: Ատոք ցորենահատն են անոնք, որ ինչպէս հողին մէջ՝ կը մերկանան իրենց անհատական միութիւնն ու կեանքը պահպանող պատեանէն, ծնունդ տալու համար քանակով և որակով յաւելտ բազմապատկուած ու բազմապատկելի ցորենահատկին:

Քրիստոս մեռաւ մարդկօրէն, այսինքն դադրեցաւ պահ մը ունենալէ իր մարդկային անհատական գոյութիւնը, յետոյ կրկին ունենալու համար զայն, և աւելի հրաշափառ իրազօրծութեամբ արդիւնաւորելու համար իր աստուածային զօրութիւնն ու սէրը իր Եկեղեցիին կեանքին և բովանդակ քրիստոնէութեան պատմութեան մէջ, ծնունդ տալով բարոյական և ընկերային նոր դրութեան մը, որ, իբրեւ ստեղծագործական նոր կարգ մը, ամենէն մեծ, բարի և ազնիւ քաղաքակրթութիւնը պիտի բերէր աշխարհի, յամբ բայց անդադրում յառաջատուութեամբ մը աստուածացնելու համար մարդկային հողին, ու մարդկութիւնը տաժանքներու ճամբէն, բայց սիրոյ և քաջութեան հոգով, առաջնորդելու համար իր ճակատագրին լրումին:

Ինչպէս իբրեւ եղելութիւն՝ իր կեանքին մէջ, նոյնպէս իբրեւ խորհուրդ՝ իր կրօնքին մէջ, Քրիստոսի յարութիւնը աւետարանական բարոյականի համար՝ զերազանց արժէքներով հարուստ մեծագոյն հրաշքն է:

Առանց անոր, խաչը մշտնջենական դալթակղութիւն մը, ու անոր քարոզութիւնը յիմարութիւն պիտի նկատուէր աշխարհի դատումին առջև:

Երբ, Յագիերտ կը ծաղրէր քրիստոնէական կրօնը, յայտնելով որ անոր զիրքին մէջէն նոյն խաչ կարդացած էին իրեն թէ անով քարոզուած Աստուածը կախաղանի վրայ մեռած էր և յետոյ թողուած հասարակ մահկանացուի մը պէս, երիտասարդ հայ նախարար մը, Գարեգին, որ Տիգրանի արքունիքն էր այդ միջոցին, սուրբ համարձակութեամբ մը առարկեց անոր. «Տէր արքայ, ինչո՞ւ սա-կայն աւելի շարունակել չտուիր ընթերցումը. պիտի լսէիր տակաւին անոր յարութիւնը, իրական երևումները, երկինք վերանալը, երկրորդ զաւստեան խոստումը, տիեզերական յարութեան և վերջին դատաստանին հաւաստիքը»:

Գեռատի հայ իշխանազունին հաւատքը հաւատքն է եղած բովանդակ Գրիստոնէութեան, ու, տեղն է ըսել, մասնաւորաբար հայ Գրիստոնէութեան...

Մեր յոյսը չէ կրցած բնաւ կանգ առնուլ և փճանալ Գողգոթայի վրայ. մեր հոգիին նայուածքը անցած սլացած է միշտ աւելի անդին, չարչարանքի և նահատակութեան կարմրութիւններուն ետին տեսնելու համար Յարութեան լուսափայլ արշալոյսը: Մեր ազգային դաւանանքն է եղած մեր կրօնքէն մեզի ներշնչուած սա մեծ ճշմարտութիւնը. Սէրը կրնայ վիրաւորուիլ, բայց չի մեռնիր երբեք. ափ մը յարզին ծովն ալ, ինչպէս ամպը, կրնայ ծածկել պահ մը արևին լոյսը, որ սակայն չի կորսուիր երբեք. ճշմարտութիւնը և արդարութիւնը բառեր չեն սոսկ, այլ անմահ զօրութիւններ. շարութեան ոգին կամ մեղքը կը յաջողին երբեմն քողարկել զանոնք. բայց ամէն իրադարձութենէ ետքը, անոնցն է վերջնական յաղթանակը:

Ու կը քալենք, յոյսին խաչը մեր ուսին, կը քալենք անդադար, սիրոյ և համբերութեան քարքարուտներէն, զոհողութեան և քաջութեան արահետներէն, հոգևով ակնկառոյց Անոր՝ որ «մեռաւ և յարեաւ»:

«Փառք սուրբ խաչիդ, ալէլուիա»... մեր քայլերդն է այս սրտառուչ տաղը, զոր միշտ մեր շրթանց վրայ ունինք. բայց մեր հոգւոյն խորն է նաև միշտ այն միւսը, մեր կեանքին ալէլուին, մեր հաւատքին ցնծերզը. «Փառք յարութեան քո, Տէր», որ լուռ, բայց խոր և լուրջ խանդավառութեամբ կ'ողորձէ միշտ զմեզ:

Ու մինչ Շնորհալիին քնարը անմահ Հայրապետին հոգեւոյն մտասքանչութեան մը մէջէն դաշնաւորուած յոյգերն ու խոկումները կ'ողորակէ նուիրական կամարներուն ներքեւ, կարծես անհուն գերեզմաննոցի մը դանդիւններէն մեզի բերելով կազդուրուած հոգիի մը զուարթ երգին զանգիւնները «Սիոնի որդիք, զարթիք. Հարսին լուսոյ տու աւետիք, եթէ փեսայն քո յարուցեալ, Յաղթեաց մահու իշխանութեամբ. Գայ պըսակել զեզ փառօք...» ինծի կը թուի տեսնել «յամենայնի նեղեալ՝ այլ ոչ նուազեալ, կարօտեալ՝ այլ ոչ տարակուսեալ, հալածեալ՝ այլ ոչ լքեալ» Ժողովուրդը, որ իր հաւատքին առաքինութիւններովը արիացած, ընդ առաջ կը շարժի աւետաբեր այդ ձայնին, կրկնելով Առաքեալին հետ. «Ձա՛յս զիտեմք, եթէ որ յարոյցն զՅիսուս ի մեռելոց՝ և զմեզ ընդ Յիսուսի յարուսցէ»:

Այո՛, զոհն է կեանքին և անմահութեան խորհուրդը. ու զիտակից զոհութիւնն է որ կը բարձրացնէ և կը տեսականացնէ իր կեանքին արժէքը:

Ժողովուրդ Հայոց, մինչ կ'օրհնարանես փրկչիդ յարութիւնը, մի՛ հեռացներ բնաւ հոգիէդ՝ այդ կազդուրիչ մտածութիւնը:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ԽՐԱՏ ԿԱՄ ՃԱՌ ՍԻՐՈՅ

Կը խորհիմք հոգեւոր քերականք մը պատճառած ըլլող հաւատարմութեան, արդի հայերէնի վերածելով Յովհաննէս Պրոզ կոչուած վարդապետին այս գնայելի գրութիւնը, որ զրարար կը կարդացուի եկեղեցւոյ մէջ, Աւագ Հինգշաբթի, Ոսկերչայի արարողութեան ատեն:

(ԽՄԲ.)

«Աստուած սէր է», կ'ըսէ Ռոտտման որդին՝ Բրիտտոսի սիրելի աշակերտը Յովհաննէս, և ով որ սիրոյ մէջ կը բնակի՝ ինքն Աստուծոյ մէջ կը բնակի և Աստուած ալ իր մէջ: Եւ հիմա, լսեցէք դուք, եղբայրներ, և ի միտ տուէք սիրոյ ճառը: Ով որ կը սիրէ զԱստուած, կը սիրէ նաեւ իր եղբայրը, վասնզի Աստուծոյ սէրը եղբորը սիրովն է որ երեսն կուգայ:

Ռոտման, եթէ մէկը իր տեսած եղբայրը չի սիրէր, ինչպէս պիտի սիրէ իր չտեսած Աստուածը: Մեր զԱստուած սիրելը պիտի հասկնանք մեր եղբայրը հոգի՛ի և ոչ թէ մարմնի սիրով սիրելնէս. վասնզի ուրիշ է հոգիին սէրը, և ուրիշ մարմնին սէրը, զոր քիչ մը ետքը, իր տեղը, պիտի բացատրենք:

Ով որ կը սիրէ, այսինքն սէր ունի՝ կը ճանչցուի Աստուծոյ, և ինքն ալ կը ճանչնայ զԱստուծոյ. և ով որ չի սիրէր իր եղբայրը, զթալով անոր վրայ, օտար է Աստուծոյ և չի հրնար ընդունիլ աստուածային շնորհները: Ամէն ո՛վ որ իր եղբայրը կը սիրէ մաքուր սիրով՝ բնակարան կ'ըլլայ Աստուծոյ, այսինքն Աստուած անոր մէջ կը բնակի:

Ինք Տէրն ալ զմեզ սիրելուն համար է որ զրկեց ձգտարութեան Հոգին՝ որ մեր մէջ բնակի. որովհետեւ մեր իմանալի հոգին Աստուծոյ անիմանալի հոգիին հետ սիրով է որ կը կապակցի: Եւ ինչպէս որ Ինք սիրեց զմեզ, նոյնպէս կ'ուզէ որ մենք ալ իրարու նկատմամբ սէր ունենանք:

Սիրոյ՝ Աստուծոյ առջև ո՛րչափ համարձակութիւն ունենալը անկէջ հասկից

դուն որ կարծես թէ Աստուծոյ նման կ'ընէ մարդը: Ռոտման Աստուած ալ իր սիրովն է որ նման եղաւ մարդուն, և յոյց տուաւ թէ մարդիկ իրենց սիրովը Աստուծոյ նման պիտի ըլլան: Վասնզի Աստուած այնչափ սիրեց աշխարհը որ մինչև անգամ իր միածին որդին զրկեց, աշխարհը փրկելու համար: Ու եթէ մենք այնչափ սիրենք զիրար՝ ինչպէս Աստուած սիրեց զմեզ, ո՛չ մէկ չար կրնայ խափանել մեր սէրը: Ով որ կը սիրէ, այսինքն սէր ունի, մարդոց առջև յայտնի և Աստուծոյ առջև համարձակ կ'ըլլայ. վասնզի չի վախճար մահէն, այլ, Աստուծոյ սիրովը զինուած, անահ կը մնայ երկիւղալից վտանգներէն:

Ո՛ւր որ սէր կայ՝ հոն չկայ երկիւղ. ինչպէս Յովհաննէս ալ կ'ըսէ՝ Երկիւղ չկայ սիրոյ մէջ, կատարեալ սէրը ի բաց կը մերժէ երկիւղը: Ռոտման երկիւղը տանջանքին տակ կը ծնի, մինչ սէրը համարձակութեան մէջ կ'աճի: Սէրը կը հալածէ երկիւղը. իսկ ուր չի կայ սէր՝ հոն դատաստանին երկիւղը կայ, և անեղ տառանքին կորուստի ահը: Իսկ սէրը աներկիւղ կ'ընէ մարդը ամէն տանջանքներէ:

Սէրը սելով ես այն կը հասկնամ որ բոլորովին անխառն է երկրայութենէ. որովհետեւ երկրայութիւնը և սէրը չեն կրնար միասին բնակիլ: Ու պէտք է զիտնալ տակաին թէ սէրը ոչ միայն յաւիտեանական կեանքին մէջ կ'ունենայ իր խաղաղութեան պտուղը, այլ նաեւ այս աշխարհիս մէջ ի բաց կը հալածէ նախանձն ու տառապանքը, ռիսակալութիւնն ու չարութիւնը, չարախօսութիւնը և հայհոյութիւնը, արարնջկոտութիւնը և բամբասանքը, հպարտութիւնն ու ամբարհաւածութիւնը, և մանաւանդ չարիքներուն մայր արծաթասիրութիւնն ու ազատութիւնը:

Արդ, ով որ սէր ունի, այս բոլոր չարիքներէն ի բաց կը հեռանայ, և երկնային՝ անքոյթ՝ խաղաղական և ամենարարի հանգիստը կը ժամանէ: Ի՞նչ աւելի խաղաղաւետ բան՝ քան սէրը, որ կ'ազատէ ամէն խռովութենէ և կատարել կուտայ ինչ որ հաճոյ է Աստուծոյ:

Սէրը բանալին է Աստուծոյ արքայութեան, և ճանապարհ յաւիտեանական կեանքի. սէրը մարդերը Աստուծոյ որդիներ կ'ընէ, և երկնքի թագաւորութեան ժառանգ

գործողներ: Սէրը մեր այս ապականացու բընութիւնը անապական կը դարձնէ և մահկանացուները անմահութեան կը գերափոխէ: Սէրը երկրայինները երկնային կ'ընէ, և հողեղէնները հրեղէնի կը վերածէ:

Ո՞վ կրնայ պատմել սիրոյ անշափելի զօրութիւնը, որովհետեւ անճառելի և աննկարագրելի է ան ինչպէս Աստուածութեան անեղ բնութիւնը, նոյնպէս և սիրոյ բնութիւնը անքննելի է: Եւ ինչպէս Աստուած թէեւ անբովանդակելի է, բայց ամէնուն մօտիկ է և կը բնակի հեղերուն և խոնարհներուն մէջ, ու անոնց մէջ՝ որոնք կը դադան իր խօսքէն, նոյնպէս նաեւ սէրը մօտ է ամէնուն, և անոնց՝ որ զինքը կ'ուզեն, ու կուգայ կը բնակի զինքը փնտռողներուն մէջ:

Որովհետեւ սէրը կը սիրէ զինքը սիրողները և կ'ատէ զինքը ատողները: Աստուծոյ պէս կը մօտենայ անոնց որ կը փրճատեն զինքը, որովհետեւ Աստուած սէր է և կամեցող սիրոյ, սուրբ սիրտէ և անկեղծ հաւատքէ բղխած սիրոյ:

ԶԱՏԱԿԱՆ ԸՆԹՐԻՔԸ

Ձատկական Ընթրիքը տեղի կ'ունենար Նիսան ամսոյ 14 ին, գիշերուան առաջին պահուն:

1. Նախապատրաստութիւն. —

Կէս օրուան մօտ տան մէջ գտնուած բոլոր խմորեալ հացերը ընտանիքի հօր ձեռքով այրուելէ յետոյ՝ բազարջ հացը կը պատրաստուէր ու կ'առնուէր գոտ մը կամ արու ուլ մը, որ պէտք է ըլլար մէկ տարեկան ու գերժ որեւէ օրինական արատէ (Ղևտ.): Ընտանիքին հայրը արեւը մարը մօտնէն քիչ յետոյ ինք անձամբ կը մորթէր գառը Տաճարին մէջ, ու քահանան տնոր արիւնը անմիջապէս կը սրսկէր սեղանին շուրջը: Ապա կը հանուէին կենդանիին փորոտիքը, ու նոննիի երկու ճիւղեր կ'անցընէին անոր. մէկը՝ երկարութեանը, վերէն վար, և միւսը՝ լայնքին, մէկ ուսէն միւսը, խաչի ձեւով: Դառը փուռին մէջ

խորովուած տտեն կը պահէր այս ձեւը, որ մարդարէական յայտնի խորհրդանշան մըն էր ինքնին:

Այն պահուն երբ Տաճարին մէջ կը հընչէին Ձատկական Ընթրիքի սկզբնաւորութիւնը ծանուցանող քահանաներու փողերը, կը հաւաքուէին ընտանիքի անդամները, որոնց թիւը կ'ըլլար տասնէն մինչև քսան:

2. Առաջին բաժակը. —

Առաջները Իսրայելացիք ոտքի վրայ կ'ուսէին Ձատիկը, մէջքերնուն գօտի մը կապած, ձեռքերնին մէյմէկ զաւազան եւ ոտքերնուն սանդալներ անցուցած, ճիւղ ճամբորդի զիրքով: Բայց հետզհետէ վերջ տրուեցաւ այս հին պարզութեան եւ ընդունուեցաւ Յոյներու եւ Հռոմայեցիներու սովորութիւնը, որոնք ճաշելու ատեն մահիճներու վրայ կ'ընկողմնէին, ձախ ձեռքերնին բարձի մը կը կրթնցնէին, ու աջով կերակուր կ'ուտէին: Հրեաները ճաշելու այս կերպին հետեցան սա՝ պատճառաբանութեամբ՝ թէ գերիները միայն ոտքի վրայ կանգնած կ'ուտեն, եւ քանի որ Պասեքի Ընթրիքը տարեդարձն էր իրենց գերութենէ ազատութեան, հարկ էր որ իրենք ալ ընկողմնած ուտէին, ազատորեարի սովորութեան համաձայն:

Ընտանիքի հայրը նախ ձեռքը կ'առնէր զինի առաջին բաժակը: Ըստ Ղուկաս Աւետարանիչի՝ Տէրունական Ընթրիքը սկսելու պահուն Յիսուս կ'օրհնէ այս առաջին բաժակը: Փրկիչը, հաւանաբար, ա՛յն ատեն արտասանեց աւանդական սա բառերը. «Օրհնեալ ըլլայ Տէրը՝ ստեղծողը պտուղին և որթին»: Յետոյ թրջեց այդ բաժակով իր շրթունքները, ինչպէս կ'ընէին հրեայ ընտանիքներու հայրերը, ու տուաւ իրեններուն ըսելով. «Առէք զայդ և բաժանեցէք ի ձեզ: Ասեմ ձեզ թէ յայտ հետէ ոչ արբից ի բերոյ որթոյ, մինչև եկեսցէ արքայութիւն Աստուծոյ» (Ղուկ. ԻԲ. 17-18):

Յետոյ ջրով լեցուն կոնք մը ու անձեռոց մը կը շրջեցնէին, որպէսզի բազմականները լուան ձեռքերնին: Կը թուի թէ Յիսուս փոխեց այս սովորութիւնը՝ ինք անձամբ լուալով իր աշակերտներուն ոտքերը: Այս լուացումէն ետք սեղանը կը զրուէր բազմականներու միջև պարապ ձեղուած տեղը:

Սեղանին վրայ դառնական գառին քով կը դրուէին նաեւ, ա) դառն խոտեր, զոր օրինակ՝ ջրկոտեմ ու ազատքեղ, իբրեւ յուշարար Իսրայելեան ժողովուրդի Եգիպտոսի մէջ կրած դառնութիւններուն: Բ) բազարջ հացի նկանակներ, որոնք կը յիշեցնէին թէ Իսրայելացիք իրենց հապճեպ մեկնումին պատճառաւ ժամանակ չէին ունեցած հացի խմորուելուն սպասելու, եւ գ) համեմ մը, հազորեք կոչուած, որ զանազան պտուղներու խառնուրդ մըն էր, աղիւսագոյն, որ կը յիշեցնէր Փիտոն եւ Ռամաէս բուրգերուն չաղախը: Սեղանին վրայ երբեմն կը դրուէին նաեւ դառնական գառին հետ միասին եփուած ու օրհնուած ուրիշ միսեր:

Ընտանիքին հայրը գոհանալով Աստուծոմէ՝ հազորեքին մէջ կը թաթխէր դառն խոտը, զոր կը ճաշակէին բոլոր սեղանակիցները:

3. Երրորդ բաժակը. —

Ապա երկրորդ բաժակ մը կը լեցնէին, ու ներկաներէն ամենէն պղտիկը կը խնդրէր ընտանիքի հօրմէն որ բացատրէ այս ծէսին նշանակութիւնը: Վերջինս՝ ամենայն լըջութեամբ՝ մէկիկ մէկիկ վեր կը բարձրացնէր սեղանին վրայի ուտելիքները եւ կու տար պէտք եղած բացատրութիւնները — Գառը զինուած էր ողորդելու համար աստուածային բարկութիւնը ու յիշեցնելու համար մահուան հրեշտակին անցքը Իսրայելացւոց տուններուն վրայէն, առանց սակայն պատժելու զանոնք (Պատմ. կը նշանակէ «անցք»): Բազարջը՝ վիշտի կամ տրտապաց հացը՝ կերուած փախուստի ժամանակ, եւ դառն խոտերը՝ յիշեցնող եւ գիպտական տաժանագին ծառայութիւնը: «Այս հրաշքներուն համար է որ, կ'ըսէր ան, պէտք է օրհնենք եւ փառաւորենք զԱստուած որ մեր արցունքը ուրախութեան փոխեց ու խաւարը լոյսի վերածեց: Անոր միայն երգենք Ալեկուիս»: Այն ատեն բոլոր սեղանակիցները կը հնչեցնէին Հալլէլի երգու առաջին Սաղմոսները (ծժԳ-ծժԴ), որ կը սկսին «Հալլէլու — Եահ = Օրհնեցէք Եհովան» բառերով ու կը հռչակեն ճշմարիտ Աստուծոյ զօրութիւնը ու այն սքանչելիքները, զորս ցոյց տուաւ Եգիպտոսէն իրենց մեկնելու ատեն:

Այս սաղմոսերգութեան պահուն կը խմէին երկրորդ բաժակը: Ապա ընտանիքի հայրը կը բեկանէր եւ կ'օրհնէր ու կը բաժնէր բազարջը, տառապանքի հացը, որմէ ամէնքը մէյմէկ պատառ կ'ուտէին, դառն խոտերով փաթթելէ ու հազորեքին մէջ թաթխելէ յետոյ: Զատնական Ընթրիքի այս պահուն էր որ Յիսուս բեկանեց հացը ու բաւաւ. «Առէք, կերէք, այս է մարմին իմ, որ վասն ձեր եւ բազմաց բաշխի, ի քաւութիւն եւ ի թողութիւն մեզաց»:

4. Երրորդ բաժակը. —

Ընտանիքի հայրը ապա երրորդ բաժակ մը կը լեցնէր, «օրհնութեան կամ գոհութեան բաժակը»: Այս էր զոր Յիսուս իր աստուածային արիւնին փոխարկեց բսկով. «Առէք ի սմանէ ամենեքեան, այս է արիւն իմ նորոյ ուխտի, որ վասն ձեր եւ բազմաց հեղանի, ի քաւութիւն եւ ի թողութիւն մեզաց»:

Այս երրորդ բաժակը խմած ատենին կ'երգէին Հալլէլի վերջին Սաղմոսները, «Մի՛ մեղ, Տէր, մի՛ մեղ, այլ անուան քում տուր զփառս: ... Օրհնեցէք զՏէր ամենայն ազինք, զովեցէք զնա ամենայն ժողովուրդք: Զօրացի ողորմութիւն նորա ի վերայ մեր, եւ ճշմարտութիւն Տեառն մընտացէ յաւիտեան. Ալէլուիա»:

Զորրորդ բաժակ մըն ալ, որ ձեռքէ ձեռք կ'անցնէր եւ որմէ մէյմէկ ումպ միայն կը խմէին, ցոյց կու տար ընթրիքին աւարտիլը: Բազմականներու փափաքին վրայ կ'արելի էր հինգերորդ բաժակ մըն ալ աւելցնել, պայմանաւ որ սեղանը վերջանար մեծ Հալլէլի՝ այսինքն ձի—ձիէ Սաղմոսներու երգեցողութեամբ:

Հայացուց՝ Մ. Ե. Ն.

ԽՈՐՀԱՆՈՒՐԴ ԵՒ ԽՈՍՏԳ

Բարոյական գեղեցկութիւնն եւ միայն որ կարող եւ մեծ, խորունկ եւ անկեղծ սիր մը ներշնչել:

*

Իմաստութիւնն ու սիրը, հասկացողութիւնն ու կասկը, անսւ սցն ճիւղերական գեղացոյն ոյժերը, որոնց առջեւ յաջողութեան դռները կը բացուին:

ԻՄԱՆԱԼԻ ՄԱՐԳԱՐԻՏԸ

Թերեւս պատեհութիւնն չէք ունեցած տեսնելու մարգարիտի գեղեցիկ հատիկ մը, բայց վստահ եմ որ ունիք սա գաղափարը թէ՛ մարգարիտն է աշխարհի ամենաթանկագին գոհարներէն մին, թէ՛ անոր ամենադոյզն քանակութիւնը որչափ թանկ կը գնահատուի, թէ՛ բազմատեսակ կ'ըլլայ ան, եայլն:

Կանխեմք սակայն ըսելու թէ մարգարիտներու գիւններն ու գոյները, այնքան ալ չեն հետաքրքրել մեզ:

Մեզ գրադեցնող, մեզ մտադրաւոր բանը, այս գոհարին հանգիստութիւնն է սրբութեան հետ. ամբիժ և ներանձնական կեանքի այն խորհուրդին, որ աշխարհի յստակ ու իրական, աշխարհի շողուն և մեծարժէք, աշխարհի հաղուսագիւտ ու անգին է, որքան չէ՛ նոյնինքն մարգարիտը իսկապէս:

Այսու հանդերձ կարելի է զայն տեսնել, զգալ ու վայելիլ. զի ան էութիւնն ու բնութիւնն է Աստուծոյ, բնաութիւնն ու բնակութիւնը Անմահին. որ մեր երկնաւոր հայրն է:

Մենք իբր որդիներն Անոր, թէև անըզգաստորէն և զրկեմք մանկամիտ անգիւտութեամբ հեռացած ենք իրմէ, բայց ներքին բերումն ունինք վստահ ըլլալու թէ զրկուած կամ իսպառ մերժուած չենք իր շնորհներէն. հետևաբար իրապէս և իրաւապէս կորսնցուցած չենք ժառանգութեան մեր բաժինը, եթէ հնարուորութեան սահմանին մէջ փնտռենք իրազործել աստուածային կոտակին, այսինքն Ս. Աւետարանին, մեզ նկատմամբ տրամադրած պայմանները:

— Հաւատք, յոյս, սէր, ճշմարտութիւն, բարութիւն, քաջութիւն, հեղուցութիւն, սրբութիւն, աստեղծելի բարքանչիւրը մէյ մէկ վահան, յաջողութեան և յաղթանակի մէյ մէկ դափնի լինելու սահմանուած է, ոչ միայն մեր անդենական կեանքի փառաւորումին, այլ և աստուորին բարգաւաճումին կամ բարօրութեան համար՝ փոքր և մեծ անդերքի առաջին եւ միակ պատճառին կողմէ:

Սրբութիւնը մին է Աստուծոյ ըստբողելիներէն, Անոր իսկութեան վրայ աշխարհին ճշգրիտ գաղափար մը տալու անուններէն, կամ աւելի շիտակ, իմանալի և տեսանելի երեւոյթներէն, որուն հանդէպ անձնիւր անհատ, որքան ալ մարդկօրէն զայթի ստէպ և զեղծանի խորհուրդով եւ մտածութեամբ, կը պահէ դարձեալ անվերապահ սէր մը և յարգանք մը. ու այն՝ ամենէն յառաջ յօգուտ նոյն իսկ ի՛ր անձին, իր թանձրացեալ և հոգեկան շահերուն, իր ընկերութեան և միջավայրին:

Ամէն ոք, երբ լրջօրէն խորհի սրբութեան մասին, իւրովի ալ աշխարհի բարձր կը գնահատէ զայն որ չուզիր փոխանակել — ի՛նչ կ'ըսեմ, ոչ իսկ բազմատեսակեան գնել զայն — արծաթի կամ ոսկեայ, ազամանդի կամ մարգարիտի հետ:

Եթէ սակայն սրբութեան իսկութեան և արժէքին վրայ լաւագոյն գաղափար մը տալու համար հարկ լինէր չօչափելի նմանութեան մը մատնանշումին, հանգիստութեան այդ առարկան կամ բազմատեսակեան այդ եղբւր, երկնամերձ լեռներու կատարներուն վրայ թառած ամենընտիր ձիւնածաղիկներէն կամ սպիտակափառ չուշաններէն աւելի պիտի նախընտրէինք որ լինէր մարգարիտը:

Սրբութիւնը, Աստուծոյ այս ստոյգ յատկանիշը, գերադանք պարգև մըն է աշխարհին, ուր յաճախ անսուրբ շնորհները կ'ոտնահարեն զայն, կամ բարոյական սայթաքումներով տղամարթաւ կ'եղծանեն անոր մտքուր պսպղումը:

Երբ մարդիկ կարենան ըստ արժանւոյն գնահատել անոր արժէքը, այն ատեն զիւրին կ'ըլլայ երեւակայել անոնց՝ Աստուծոյ, այսինքն սրբութեան Ակնողբիւրին հանդէպ զգացած երախտագիտութեան աստիճանն ու չափը. վասնզի նա ինքն է որ հաճած է մարդոց ներսը զետեղել ազնուական նկարագրի այդ զրուիչ ու ներոյժ զօրութիւնը, որ կը մեծցնէ և կը բարձրացնէ մարդկային միտքն ու հոգին, էութիւնն ու գոյութիւնը ամբողջ, առաջնորդելով և մօտեցնելով զայն յարացուցական այն վեհագոյն Տիպարին, որ մեր մեղքը Բարձրոյն է, մեր Փրկիչն ու Թագաւորը:

Բայց մինչ նկատական գոհարը աշխարհ

հի մեծատուններուն համար անգամ երբեմն անմատչելի իր մը կը դառնայ, իմանալի մարդարիտը, սրբութիւնը, կրնայ ստանալ ամէն ոք, առանց սեռի, տարիքի, և դասակարգային խտրանքի, բաւական է որ ցանկայ իր Փրկչին սիրովն ու շնորհովը և Անոր հարսնացեալ Հայ. Ուղղափառ եկեղեցւոյ կարգ ու սարքին երկիւղած զգացումովը տիրանալ անոր:

* *

Աստուած մեզի կը պարտադրէ սրբութիւնը, մարդիկ կը սիրեն այդ առաքինութիւնը և ո՛վ որ յաջողի սեպհականել զայն, պիտի վայելէ անոր պատուը: Շնորհաց մարգարիտին մեզի ընծայելիք խնդութիւնը ո՛րքան բաղձալի է մեր սրբտին, նոյնքան և աւելի բերկրաւթ է մեր երկնաւոր Հօր համար: Ծաղափելի մարգարիտը փոխանակ բարիքի՝ ստէպ չարիք կը դառնայ իրեն տիրացողներուն. մինչ հագեկանը, սրբութիւնը, որ առաւելապէս քրիստոնէական ստացութիւն մըն է, կը մնայ օրհնութեան անվախճան յորդում մը:

Քրիստոնեան առով իսկ կը վերածնի արդէն մկրտութեան սուրբ աւազանէն. իրեն անկ է ուրեմն հսկել որ «ի ջրոյ և ի հոգւոյն սրբոյ» իր ընդունած սրբազան հուրը չի շիջանի բնաւ:

Սրբութիւնը Փրկչին կողմէ մեզի ժառանգ թողուած իմանալի մարգարիտն է. իսկ «եղերուք սուրբ»ը՝ իր կտակը, զոր իր բանական և հոգեւոր էակներ, ըստ Սաղմոսերգուն՝ «փոքր ինչ խոնարհ քան ըզհրէշտակս», պարտինք ի մտի ունենալ հանապազ. այս մասին մեր կողմէ նուազագոյն թերացումը, զրժումը պիտի ըլլայ մեր որդեգրութեան ուխտին, և եղծումը «Մի՛ տայք զսրբութիւն շանց եւ մի՛ արկանէք զմարգարիտ ձեր առաջի խողաց» փրկչական պատուէրին:

Հաւատացեալին հոգեւոր փրկութեան և երկրաւոր խաղաղութեան համար նոյն իսկ՝ անհրաժեշտութիւն է զուրգուրալ և հսկել որ իր ընդունած իմանալի մարգարիտը մնայ անեղծ ու մշտափայլ:

ԶԳՕՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ԱՔՍՈՐԱՆՔԻ ՏԱՂԵՐ

Ժրխոր մարդոց, ոսնաձայներ, նիչ, կանչիւններ, ֆրչանք՝ ետեւ, Առջեւ՝ երգեր, արփանք, սակարկ, կագուկըռիւ, խօսուրոսումներ: Կուգեմ խեղդել ըգեգ, ամբոխ դու, որ իմ մէջքս կը վրժծաս. Լըռէ՛, ոգի դու ձայնարձակ. եւ դուք, ձայներ խօլ, մարեցե՛ք:

Կը շառաչէ ծովը, երկիրը կը դրդրդի, կը մըռքնչեն հովերն ուժգին. Կը մըրմըռայ խորունկ անցառն, կ'երգէ բըռչունն. ունայնութեան ժամեր: Քնացի՛ր, անցեալ: Դուն դեռ, ո՛վ մանուկ, ի՛նչ կ'ուզես ինձմէ. Ա՛խ, ո՛վ ծաղիկն այս աշխարհիս, գոցէ՛, գոցէ՛ քու շափրակներն:

Դո՛ւն ալ, դո՛ւն ալ, ո՛վ սիւրս, լըռէ՛, լըռեցէ՛ք դուք ալ, հառաչանք. Կը տեւէ մէջքս հին մըրմունջն, ու չի կըրնար վերջանալ բնաւ. Լըռեց ամէն ինչ. եկո՛ւր, իմ գիւեր, ըսուեր դու՝ ըսուերէն.

Եկո՛ւր, լռութիւն նըւիրական եւ հարսանեաց, ո՛վ արեգակն
 իմ հոգիիս, Եկո՛ւր, Եկուր, խաղաղութիւն, սէր, Եկո՛ւր, քիււ.
 Եկո՛ւր, Աստուած իմ, ինծի հետ, Եկո՛ւր, Եկուր, Բուն հրատօյնը.

* * *

Սիրոյ շիկնումը եւ շիկնումն ամօթին
 Կը ծածկեն դէմքս, ուսկից ձեռքերս եմ փաշած.
 Պիտի կենամ կանգուն՝ մարդոց նայուածքին դէմ միտ անխըլիւր
 Ինչպէս մարդ մը նըբանաւոր, որմէ ոչ ոք չի պատկառիր:

Ամբողջ ամայ Է բարձրացող լոյսին առջեւ.
 Ու նակսիս վրայ կը կրեմ, բոսոր վըկայութիւն,
 Արեւուն դէմ կանգուն կեցած մարդու մը պէս.
 Սիրոյ շիկնումը եւ շիկնումը ամօթին:

Յաղթեցիր ինձ, սիրեցեալդ իմ, ո՛վ թըբնամի.
 Պաշտպանութեանս համար չունիմ այլ եւս ոչինչ.
 Առիր ձեռքէս բոլոր զէնքերս մի առ մի.
 Եւ աւասիկ առջիդ կեցած եմ, բարեկամ:

Ո՛չ տարփանքներ, եւ ոչ Բանը նենգաւոր,
 Ոչ քիմոնը, երիւարի պէս շըլացած.
 Հաւատարիմ չեղան ինծի, զիս մասնեցին.
 Ու իմ վատ սիրքս չըկըրցաւ զիս չըքմեղել:

Ի զուր փախայ. ամենուրեք գըտայ օրէնք.
 Պէտք է տեղի տալ վերջապէս, ո՛վ դուռ, ներս ա՛ն
 Հիւրը, ո՛վ սիրտ սարսուցող, պէտք է հանչնալ տէ՛ր
 Մէկը որ մէջս է, եւ աւելի քան զիս՝ իմ անձս:

Երկինք, ոլորտք, իմ վրաս՝ որ հոս եմ՝ զըրացէք.
 Մեռելներէն դեռ չըկանչուած, Եկած եմ ես.
 Արդաւ, յաւերժ, սուրբ Աստուած, Տէր Ամենակալ,
 Աւասիկ խիստ ձեռքերուդ մէջ եմ եւ ողջ ողջ:

Թրգմ. Թ. Ե. Դ.

PAUL CLAUDEL

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ՆՇՄԱՐՆԵՐ

ՀՕՐՈՏՆ ԵՒ ՄՕՐՈՏՆ

(Ազարանգեղոս, էջ 477,
Մխիթար Գօշի Առակք Լ.)

Այս բառերուն ուղղագրութիւնն է նաև հառնոս և մառնոս, հօռնոս և մօռնոս, և որ կը նշանակեն անուշահոտ ծաղիկ մը. այս երկու բառերն անբաժանելի են իրարմէ և ունին միեւնոյն իմաստը: Ազարանգեղոս՝ Ս. Գրիգորի Վարդապետութեան մասին իր գրութեան մէջ կը գործածէ այս բառերը ծաղկանց այն հոյլին մէջ զոր կը նկարագրէ մեռելոց յարութեան վարդապետական բացատրութեանց առթիւ՝ երբ մեռելոց յարութեամբ կը պարզուի գեղեցկատես գարուն մը՝ պէսպէս ծաղիկներով պճնազարդուած: Մխիթար Գօշ ևս կը յիշատակէ նոյն բառերը իր Առակներուն մէջ. բաց աստի, հայ ժողովուրդն ալ իր անգիր գրականութեան մէջ պահած է նոյն բառերը և հասկնալի է թէ անոնք շատ հնազոյն ժամանակներէ սկսեալ գործածական են թէ՛ հայ մատենագրութեան և թէ՛ ռամկապետութեան մէջ: Այս բառերուն հնութիւնը չէ որ մեզ կը հետաքրքրէ որքան անոնց իմաստը, որ մեզ յայտնի կ'ընէ այն բարձր քաղաքակրթութիւնը, որուն տիրացած էր հայ ժողովուրդը. և արդէն հայ լեզուի մէջ կը գտնուին բառեր, որոնք հին քաղաքակրթութեան մտքեր կը յայտնեն, բառեր՝ որոնք թէև մեր աչքին այսօր շատ սովորական կ'երևին, բայց հին ժամանակները ունեցած են մեծ նշանակութիւն, բառեր՝ որոնք թէև իրենց բուն նշանակութիւնը գրեթէ լիովին կորսնցուցած են, սակայն իրենց հետքերը թողած են հնագոյն քաղաքակրթեալ ազգերու լեզուաց մէջ, ինչպէս՝ սանսկրիտերէնի, գննտերէնի և յունարէնի, որով ցոյց կուտան հայ ազգին ցեղակցութիւնը այն ազգերու հետ: Հայերէն լեզուն ունի բառեր՝ որ ցոյց կուտան հայ հեթանոսական կրօնի հետ-

քերը, որոնք կ'ապացուցանեն թէ նոյնանման հեթանոսական կրօնք մը ունէին Պարսիկներն ալ՝ որ Հայոց դրացիներն էին: այդ կրօնքով աստուածացած էին լոյսը, կեանքը, բարին և այլն, հակառակ խաւարի, մահու, չարի և ապականութեան:

Վերև մեր գործածած հօռնոս և մօռնոս բառերն արդարև ծաղիկ մը նշանակութիւնը ունին, բայց էականին մէջ կ'արտայայտեն հայ հեթանոսական մտքի մը իմաստը: Գիտենք թէ լեռներու պահապան բարի ոգիները կը կոչուէին ֆաջ, որ ապացոյց է հայ ժողովրդեան խաշնարածութեան զարգացման, այսպէս ջրերու պահապան և խնամակալ ոգիները կը կոչուէին հօռնոս կամ հօռնոս, որ մինչև հիմակ կը յիշուին ժողովուրդին մէջ. տունկերու պահապան և խնամակալ ոգիները կը կոչուէին մօռնոս կամ մօռնոս, այնպէս որ այսօրուան հօռոս մօռոս անունը ոչ թէ ռամկալիս բառախաղ է, այլ դարաւոր հնութիւններէ մնացած, ոչ միայն Հայոց մէջ, այլ և Պարսից և այլ ցեղակից ազգերու մէջ և յառաջ եկած է Զենտական Հաութուաս և Ասիերեսա Ամշասպաններու կոչումէն, որոնք նոյնպէս ջրերու և տունկերու պահապան ոգիներ են եղած. շատ անգամ Զենտավեստայի մէջ Հաութուաս Ասիերեսաս կը նշանակեն «փայտ և ջուր» (տե՛ս Justi, Hand. D. Zend.)

Հօռնոս և մօռնոս լաւ հասկնելու համար կ'ստիպուինք բացատրութիւն մը տալ. նկատեցինք թէ յիշուած երկու անունները զոյգութիւն ունէին Ամշասպաններու խումբին մէջ, Ամշասպանդը կազմուած է երկու բառերէ, Ամեսա սանսկրիտ լեզուաւ կը նշանակէ «անմահ», իսկ սրամեսա «սուրբ», ասիկա ածանց նշանակութիւն մ'է, բայց ըստ Darmesteterի, մայր գաղափարն է աճումի, զարգացման և կենդանութեան, այսինքն՝ նպաստաւոր ըլլալ աճումի, զարգացման և կենդանութեան: Ըստ Anquetil-Duperronի և Eugène Burnoufi Ամշասպանները կը կոչուին «ընտիր անմահներ»: Ըստ Զրադաշտականութեան, «սուրբ անմահներ»ը Որմիզդի արարածներն են: Ավեստայի համաձայն, Որմիզդ կը նկատուի անոնց հայրը և տէրը: Ամշասպաններութիւն է վեց կամ եօթը, Որմիզդն ալ անոնց մէջ համարելով:

Ասոնք Դենիմազդէղի կրօնին մէջ կը նկատուին մոտոտեւիլներ առանց իրականութեան, կամ հրեշտակներ որ Աստուծոյ գահուն առջեւ կը կենան, իբր մեծ թագաւորին հրամանաց ուշադիր պաշտօնեաներ. ասոնք են Ամշասպանտներու անունները և անոնց նշանակութիւնները.

1. — Vohu-Manô (Յոսրի խորհուրդ), 2. — Acha-Vahichta (Վաւազոյն առաքինութիւն), 3. — Khchathra-Vairya (Յցանկալի տէրութիւն), 4. — Spenta-Armaiti (Վեհանձն վստահութիւն), 5. — Haurvatât (Աստղջութիւն), 6. — Ameretât (Քանմահութիւն): Ամշասպանտները զանազան էակներու պաշտպաններն են. Վօհու-Մանօյին յանձնուած են օդտակար կենդանիները, Աշա-Վահիշթայի՝ կրակը, Խչաթիրա-Վէրիայի՝ մետաղները, Սքէնթա-Արմայիթիի՝ երկիրը, Հաուրվատա և Ամէրէտատ կը պաշտպանեն ջուրերը և բոյսերը, ինչպէս յիշուեցաւ վերեւ ալ: Տարւոյն ո՛րեք ամիս, չարթուան ո՛րեք օր, ո՛րեք ծաղիկ մասնաւորապէս ասոնց նուիրուած են:

Զրադաշտականութեան մէջ, մասնաւորապէս Սասանեանց օրով, պաշտամունքի մեծ բաժին մը ունէին Ամշասպանտները: Հայ հեթանոսական կրօնը հեռի չենք կրնար նկատել Ավեստայական կրօնէն, թէ և ինչ ինչ կէտերու մէջ կրօնական իմացումներով անկէ տարբերի, հայ հեթանոսական կրօնին վրայ բացի ասորական և յունական ազդեցութենէ՝ տիրապետած էր նաև իրանական ազդեցութիւնը: Ակնյայտնի պատմական տուիքներ կը հաստատեն թէ Ավեստայական հին վարդապետութեան հետ հայ հեթանոսական կրօնը իր բազմաթիւ ցոյց կուտար թէ կռապաշտութիւնը իրեն բարացուցական կողմն եղած է, քանի որ Զրադաշտականութիւնը հակառակ էր կուսքերու և իսկզբան յոյն իսկ մեհաններու:

Բազդատական լեզուաբանութիւնէն և պատմութիւնէն ապացուցուած ճշմարտութիւն մ'է թէ Հայերը իբր արիական հնագոյն ժողովուրդներէն մին, մեզ յայտնի է թէ՛ իր լեզուով և թէ՛ իր հայրենիքով, և Պարսիկներուն և Մարացիներու և ազգակից եղած է. ուստի այս որոշ պատճառէն կը հետևենք թէ Հայերը կրօնքով և զիջքերով շատ հին ժամանակներէ սկսեալ սերտիւ կապուած էին անոնց հետ: Տոհ-

մային և օտարազգի մատենագիրներու ձեռքով մեզի հասած հնոյն Հայաստանի աւանդութիւնները, ինչպէս նաև կենդանի լեզուին մէջ դնուած բառերն և զրոյցները կը ցուցնեն թէ Հայերն ալ Իրանեանց նման հնագոյն դարերու մէջ ունէին զրադաշտական վարդապետութիւնը, ոչ սակայն համանման բնութեամբով, և կ'երևի որ Հայաստան Զրադաշտական կրօնի յարած էր Դարեհ Վշտասպեայ օրով, երբ Հայաստան Աքիմէնեան 25 աշխարհներու մէջ էր, ինչպէս կը վկայէ Պերսեպոլիս արձանագրութիւնը:

Մենք տեսնաք վերեւ որ եօթն օանմահ սուրբերու՝ Ամշասպանտներու վարդապետութեան գոյութիւնը Զրադաշտի կրօնքին մէջ, և մեր Եղիշէ պատմագիրը կը կոչէ զանոնք (էջ 27) խուսք մը եօթներորդայնաւոր: Նոյն Ամշասպանտներէն ումանք անուամբ ծանօթ են մեր մատենագրութեան և աւանդականութեան մէջ. ինչպէս Acha-Vahichta կամ Areta-Vahishta, և Spanta-Aramaiti, առաջինը ընդունելով իբր վիպական Արշաւազղը և միւսը սպանդարաւիկ, երկիր և զօնք նշանակութեամբ: Մեր բազմահմուտ բանասէր ողբացեալ Ամին. Տ. Դուրեան Սրբազան իր «Հայ Հեթանոսական կրօնից Պատմութեան» մէջ (ձեռագիր) գեղեցիկօրէն և հմտօրէն պարզած է Արշաւազղ և Սպանդարաւիկ անուամբ երկու Ամշասպանտներու պարագան, բացատրելով անոնց լեզուաբանական և դիցաբանական իմաստները և կերպարանափոխութիւնները, որ ի յայտ կուգան պատմական և զրուցային տուիքներով: Սպանդարաւիկ և Արշաւազղ բառերը տեսել նաև Յ. Թիրևաթեանի Արխանայ Բառարանին մէջ (էջ 335 և 377):

Վերեւ յիշուած կրօնից Պատմութեան մէջ սակայն, չեն յիշատակուիր Ե. և Զ. Ամշասպանտները, որոնք են՝ Haurvatât և Ameretât, կամ հայեցի անուամբ՝ Շօրն և Մօրն, թերեւ առաքիութիւն թէ հայ ազգիւրները չեն յիշատակած անոնց անունները և չէր կարիքի անդրադառնալ անոնց. բայց նոյն Ամշասպանտներու խորհրդանիշ ծաղիկը նշանակող հօրն և մօրն բառերը հայ լեզուին և հայ առավարդապետութեան մէջ գոյութիւն ունին և թէ հայ ժողովրդեան մէջ վաղեմի օրերէն շրջան ընող անոնց վե-

բարերեալ ծէսերը կ'ապացուցանեն թէ հօրոտ և մօրոտի պաշտամունքը տարածուած էր Հայաստանի մէջ, ինչպէս կը հաստատէ Կ. Կոստանեանց իր Հայոց Հերամնասիան Կրօնը գիրքին մէջ, (էջ 33)։

Այս երկու «սուրբ անմահներ» իրարմէ բաժնել զժուար է. ահա թէ ինչ կը գրէ Spiegel, ասոնց մասին իր իրանական հնութեանց վրայ գրած գիրքին մէջ. «այս երկու անունները, ինչպէս ցոյց կուտայ կազմութիւնը, ի սկզբանէ մտատեսիլ յայտնող բաներ են. Haurvatât բառը ծագմամբ կը նշանակէ ամբողջութիւն. Եասնայ գիրքին մէկ հատուածին նայելով՝ (ԼԲ. 5) Haurvatât (հօրոտ) ըսելով պէտք է հասկնալ կեանքի բոլոր վայելքներու գաղափարը. և այս պարագան համաձայն կ'ըլլայ Պուտարքոսի, որ Haurvatât կը նշանակէ իրր գիւք ճոխութեան. արդի Փարսիները ընդհանուր եղանակաւ մը նոյնը կը նկատեն իրր գիւք ջուրերու։ Ameretât (մօրոտ) կը նշանակէ անմահութիւն, բայց կ'երևի որ այս բառը ունի նաև երկարակեցութեան նշանակութիւնը. և այս կերպով կատարելապէս կը համապատասխանէ Haurvatâtի (հօրոտի). ան կը յիշուի նաև Պուտարքոսէն»։

Darmesteter այս երկու աստուածութիւններու վրայ ունի կարևոր հրատարակութիւն մը, Haurvatât et Ameretât, essai sur la mythologie de l'Avesta խորագրով, ուր կը գրէ թէ անոնք ջուրերու և բոյսերու ոգիներ են, այս իրողութեան վրայ ան կը պնդէ թէ անոնց առաջին արժէքն է առողջութեան և անմահութեան արժէքը։ Այն դեպքերը, որոնց դէմ այս երկու «սուրբ անմահներ»ը մասնաւորապէս կը պայքարին, կը կոչուին Tauru և Zairica։ Անոնք իրր ջուրերու և բոյսերու ոգիներ կը պայքարին ծաւալի և փաղի դէմ։ Բայց անոնք իրր առողջութեան և երկարակեցութեան ոգիներ լինչէս եղած են ջուրերու և բոյսերու գիւք։ Darmesteter կ'ըսէ, թէ այն պարզ իրողութեամբ որ ջուրերը և բոյսերը կը նկատուին իրր պարզելի առողջութեան և երկարակեցութեան և հեղինակը իրար կը միացէ Ավեստայի այն հատուածները, ուր այս հաւատալիքը յայտնապէս նշանակուած է Ավեստայի մէջ և միւս Ամշասպաններու կողմին նշանակուած են այս երկուքն ալ։

Ավեստայի դեւերու վերաբերեալ գրուածն կը հասկցուի թէ՛ Haurvatât կը պայքարի, ինչպէս վերի տողերէն յայտնի եղաւ, Tauruի, իսկ Ameretât՝ Zairicaի դէմ. դեւերու անունը կրող այս երկու գեներներէն բառերը հայացած են ծաւալ և փաղ բառերով (տե՛ս Արիանայ Բաւարսի, էջ 369)։

Հօրոտ և Մօրոտ ոգիներուն համար թէ Հայեր և թէ Պարսիկներ մինչև ցարդ պահած են ծիսական սովորութիւններ, Պարսից մէջ Փետրուար ամսոյ վեցերորդ օրը, որ կը կոչուի Մեծ Նէվրուզ («նոր օր»), նուիրուած էր Haurvatâtի, նոյն օրը կը կոչուէր Օր յուսոյ, վասն զի կը կարծուէր թէ երջանկութեան վիճակը այդ օրուան մէջ կը բաշխուէր։ Նոյն օրը իրարու վրայ ջուր կը սրսկէին, վասն զի, կ'ըսէին, այդ օրը նուիրուած էր ջուրերու հրեշտակին։ Հայոց մէջ ալ, դարձան սկիզբը կը կատարուէր նոյն ջուրի ոգիներու մեծ տօնը. նոյն տօնին վերաբերեալ ծիսական վերջամանցութիւններ ցարդ պահուած են Հայոց մէջ։ Հ. Ներսէս վրդ. Սարգիսեան կը նկարագրէ Բաղէշի աղջիկներու կողմէն Համբարձման տօնին առթիւ կատարուած ծիսական տարողութիւն մը, որ շատ կը յարմարի Haurvatât և Ameretâtի ջուրի և բոյսերու ոգիներու պաշտամունքին, նոյն նկարագրութիւնը աշխարհաբարի վերաբերով կը դնենք հոս. «Համբարձման տօնին նախորդ երեկոյն, արևը մարը մտնելէ վերջ, Խօթն աղջիկներ կուժ մը առնելով հետերնին, կ'երթան Խօթն աղբիւրներէ ջուր առնելու համար, և յետոյ կ'երթան այն գետը՝ ուր կը խառնուին Խօթն առուակները. դացած և եկած ժամանակնին անխօս կը մնան. աղբիւրներէն և գետէն ջուր առած միջոցին ջրի ամանին մէջ խճեր կը ձգեն թէ՛ Խօթն աղբիւրներէն և թէ՛ գետէն, և ամանը բերելով կը դնեն պարտէզին մէջ։ Համբարձման օրը, կէս օրին, կը հաւաքուին դրացի կիները և անոնց հետ Խօթն աղջիկները՝ որոնց միոյն կը հաղցնեն հարսանեկան զգեստ և կը բոլորուին անոր շուրջը. և իւրաքանչիւր կին՝ ծածուկ կերպով՝ ջուրի ամանին մէջ կը ձգէ նշան մը, մատանի մը կամ ուրիշ բան, իւրաքանչիւրին ըսելով առակաւոր խօսքեր. և հարսնագլխատ աղջիկը նշաններէն մին զուրս կը հանէ և նշանն որուն

որ է, առականոր խօսքը անոր կը պատ-
շաճեցնեն, իբր զուշակ տպագայ աջող
բախտերու » (տե՛ս Տնդագրութիւնի ի Փոքր
և ի Մեծ Հայս, էջ 245)։ Բաղէշի կանանց
և աղջկանց այս վաղեմի սովորութիւնը կը
մատնանչէ հայկական հեթանոսական կրօ-
նի ջրի և բոյսի ոգիներուն կամ հրեշտակ-
ներուն տօնը, հայացած հօրատի և մօրտաի
տօնը, որ պիտի բերէր յոյսը, բախտը և
երջանկութիւնը։ Հայ ժողովուրդին, մաս-
նաւորապէս Բաղէշի հայ կանանց և օրի-
որդներուն այս ծիսական սովորութիւնը
հաստատութիւն մ'է թէ հօրտան և մօրտան
գլխաւոր տեղը ունէին հայ հեթանոսական
կրօնի մէջ։

Կրօնից պատմութենէն յայտնի կ'ըլլայ
որ Զրադաշտի հին կրօնքը իր պարզու-
թեան մէջ չէ մնացած։ Սասանեանք որ-
քան որ կազմակերպեցին զայն, բայց Մա-
նիի նման աղանդաւորներ խաթարեցին կը-
րօնը։ այդ պատճառաւ կը տեսնուի որ Ա-
վեստայի վարդապետութեան Haurvatāt և
Ameretāt երկու ծանօթ հրեշտակապետնե-
րուն վաղնջական նշանակութիւնները փո-
խուեցան, մանաւանդ Պարսից՝ Արաբա-
կան լուծին տակ մտնելէ վերջ։ ուստի,
մենք կը դիտենք որ նոյն երկու «անմահ
սուրբեր»ուն իմացումը խանգարուած կեր-
պով ըմբռնուած է, ինչպէս կը տեսնենք,
Դէորդ դպիր Յովհաննէսեան, իբր կախարդ
կը նկարագրէ «Հարութն և Մարութն» իր
Պարսկերէն Բաւարանին մէջ (էջ 244)։ Իսկ
Հ. Ղ. Ալիշան կը յիշէ (տե՛ս Հայ-Բոսանի,
էջ 381) Պարսից մէջ լսուած աւանդութիւն
մը՝ որուն համաձայն Արութ և Մարութ եր-
կու հրեշտակները, փոխանակ մարդը միտի-
թարելու, կը հետեին այն հեշտաւէր մար-
դոց՝ որ կը յիշուին Ս. Գիրքին մէջ (Ծննդ.
Զ. 5)։ Մ. Դ. Թաղիադեանց Վ. Ա. ևս իր
Սու և Սօնդիպի փոքրիկ վէպին ծանօթու-
թեանց մէջ (էջ 58) Հարութ և Մարութ
հրեշտակները կը նկատէ իբր ուսուցիչ եր-
գերու ներդաշնակութեան զոր կը սօրվեց-
նեն Աստղիկ զիցուհիին։

Ինչպէս յայտնի է մեր եկեղեց. պատ-
մութենէն, Հայ Բրիտաննէութիւնը՝ հեթա-
նոսական կրօնը ջնջելու իր բոլորանուէր
ջանքերուն և մեծագոյն արդեանց հակա-
ռակ, նոյն կրօնքը քրիստոնէութեան
սկզբնաւորութենէն շատ դարեր վերջն ալ,

ժողովրդային այլեայլ խաւերու մէջ յարա-
տեւց, և մինչև ցայսօր ալ նոյնին հետքերը
կը տեսնուին Հայ ժողովրդեան սովորու-
թեան մէջ, ինչպէս կը նշմարուին մեր մա-
տենագրութեան և ուսմկագրութեան մէջ։
Նոյն հետքերէն մին կը նկատեմ Haurvatāt
և Ameretāt, կամ, ըստ մեզ, հօրտա և
մօրտաի՝ ջուրերու և բոյսերու ոգիներու
պաշտամունքը զոր պահած է Հայ ժող-
ովուրդը իր դարաւոր և խորհրդաւոր սովո-
րութեանց մէջ, ինչպէս տեսանք վերեւ։
Բայց պէտք է ուշադրութեամբ դիտել՝ ե-
թէ Հայաստանի ազգակից ևս դրացի ժո-
ղովրդոց մէջ նոյն պաշտամունքը՝ ժամա-
նակի՝ ընթացքին այլանդակ փոփոխու ևս
ազեղ իմացումներու ենթարկուելով իր
սկզբնական պարզութենէն հեռացաւ՝ բայց
Հայ ժողովրդեան կենցաղին մէջ նոյն պաշ-
տամունքները մնացին իրենց պարզութեան
և գեղեցկութեան մէջ, պահելով իրենց
սկզբնական իմաստները առանց շեղումի,
հակառակ այն բարբարոսական արշաւանք-
ներուն, որով հայ աշխարհին վրայ կը խու-
ժէին անապայ ցեղեր՝ որոնք՝ եթէ Հայաս-
տանը աւերակեցին, սակայն չկրցան մեռ-
ցընել անոր հոգին։

ՄԿՐՏԻԶ ԵՊՍ. ԱՂԱԽՆՈՒՆԻ

Զ Ա Տ Ի Կ

(Բառագննական)

Աստուածաշունչի հայերէն թարգմա-
նութիւնը Հրէից Պատեմ կը կոչէ՝ Տօն Զատ-
կի, մինչդեռ Հայ եկեղեցին հնուց ի վեր
այդ անունը զործածած է Թարութեան տօ-
նին համար։ Զաշիկ՝ Պատեք կամ Թարու-
թեան Տօն իմաստով անծանօթ է Թոյնե-
րուն և Ասորիներուն։ Անտարակոյս, հոս
ունինք հին բառ մը՝ հին աստուածութեան
մը և կամ հին տօնի մը համար։ Բայց
ինչ կը նշանակէ այն։ Վրացիները «Զա-
դէն» կոչուած աստուածութիւն մը ունէին,
որուն վրայ սովոր էին երդնուլ ձկնորսնե-

րը՝ սակայն անոր մասին որոշ բան մը չենք գիտեր, բայց միայն սա թէ՛ այդ աստուածութիւնը իզական է և հաւանաբար իր անունը Արտաշէս Թագաւորի (190 Ն. Ք.) Ալան Թագուհիին՝ Սաթենիկի անունն մէջ կը պարունակուի:

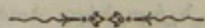
Թերեւս կրնանք ենթադրել այս Թագուհիին Աստղիկի նկատմամբ համբաւուած նուիրումն, թէ Զադէն հիւսիսային մէկ ներկայացուցիչն էր Իշթարի: Բայց Զատիկ անունին ձեւն ու զուգորդութիւնները մեզի կը յիշեցնեն Պաղեստինեան Սեղեկը և Փիւնիկիան Սիդիկը (Σιδυκ): Հետզհետէ աւելի որոշ կը դառնայ թէ, Քանանի մէջ ատենօք այսպիսի գլխաւոր աստուածութիւն մը կար, որուն կը հանդիպինք հետեւալ անուններու մէջ. Մեղեկ (=Սեղեկ իմ Թագաւորս է), և Աղոնի-Սեղեկ (=Սեղեկ իմ Տէրս է), կամ թէ, ըստ յետնագոյն տեսութեան մը, «Սեղեկ Թագաւոր է», «Սեղեկ Տէր է»: Աւելի դէպի արեւելք՝ Բաբելոնեան Շամաշը երկու որդիներ ունէր, որոնք կը կոչուէին՝ Կետու որ Սեղեկի պէս կը նշանակէ «արդարութիւն», և Միշարու՝ «ուղղութիւն»: Այս երկու աստուածութիւնները յիշուած են նաև, Բիրթսցի Փիւնի միջոցաւ մեզի հասած, Սանքոնիաթոն պատմիչի կտորներուն մէջ, Սիդիկ և Միսոր անուններով, իբրև մշակոյթի զիւցազներ, որոնք աղի գործածութիւնը գտած են: Փիւնիկեան արձանագրութիւններ ունին Սեղեկեաթան «Սեղեկ տուաւ», իբրև անձնական տնուն մը, ինչպէս նաև Սեղեկի միաւորումներ Ռամմանի և Մելեքի հետ: Յը. Երեմիաս կը կարծէ թէ՛ Սեղեկ գարնան և Միսոր աշնան արեւն էին արեւապաշտութեան մէջ և աճող ու նուազող լուսինը՝ լուսնապաշտութեան մէջ:

Անոնք, իբրև երկուորեակներ Աշերայով կը ներկայացուէին Փիւնիկեան մահահաններու զուոններուն առջև: Ըստ վերագոյն յիշուած Սանքոնիաթոնի հաւատածներուն, Սիդիկ, Փիւնիկիոյ մէջ հայրն էր Խօթը Կաթիւներուն (մեծ չաստուածներ) և Էլմունի (Ասկիւպիոս), կոչուած Ութերորդը: Ասոր նման Պարսկական և Յունական ժամանակներու մէջ, Սեղեկ, Ասորիներու մօտ իբրև Լուսնթագ մօլորակին հրէշտակը (ոգի) ճանչցուած էր. ապացոյց մը թէ

երբեմն անիկա գլխաւոր աստուածութիւն մըն էր: Այս աստուածը կրնայ ունեցած ըլլալ նաև յարարութիւն մը, Ասորական հերոս-չաստուած, Սանդակոսի հետ, զոր յիշատակած է Աթենացի Ապոլոնոր պատմիչ. մինչ՝ միւս կողմէ, Սանդակոս կրնայ նոյնացուիլ նաև Տարսոնի Սանտալին հետ: Յամենայն դէպս, Սանդակոս, դէպի Կիլիկիա գնաց և հիմնեց Կիլիկիոյ քաղաքը (որ է ըսել աստուածն եղաւ), և երկու զիւցազն սերունդներու միջոցաւ Աղոնիսի հայրն եղաւ: Զատիկ, ինչպէս նաև Սեղեկ, հաւանաբար բուսականութեան չաստուած մըն էր, Աղոնիսի պէս, որուն յարութիւնը ձմրան արեւակայքին կ'սկսի և կը վերջնայ գարնան մէջ: Այսպիսի Աստուծոյ մը գարնանային տօնը պիտի հայթայթէր պատշաճ անուն մը Հըրէից Պասեքին և Քրիստոնէից Զատիկին միանգամայն: Աղոնիսի մահուան և յարութեան գարնանային տօնախմբութիւնները, յաճախ ընդունուած և նոյնացուած էին քրիստոնեայ եկեղեցիներէ, Քրիստոսի մահուան և Յարութեան հետ: Սակայն և այնպէս, պատմական ժամանակներում, Զատիկի կանոնական պաշտամունքին ոչ մէկ հետք կը գտնուի հայոց մէջ. թէև՝ իրենց Զատիկեան տօնախմբութիւնները կը պարունակեն ողբերգական լացքը, Թագաւոր և Յարութիւնը Քրիստոսի:

Որչափ ալ անգոհացուցիչ ըլլայ այս բացատրութիւնը, կը թուի թէ աւելի կը մօտենայ ճշմարտութեան՝ քան Սանտալձեանի Զատիկի նոյնացումը (պաշտպանուած՝ Թիւրեաքեանէ և ուրիշներէ) պարսկական quus, (սատակի), արմատին հետ, որմէ հաւանաբար ածանցուած է հայկական օգնումս (մօրթիլ) բառը:

Թրգմ. Անգլ. և Մ. ԱՆԱՆԻԿԵԱՆ
ՊԱՐԳԵՒ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԽՈՐՀՈՒՐԳ ԵՒ ԽՍԾԳ

Կիրիւրը զոնացնելի տելի մեծ հաճոյք մը կոյ՝ այն և յաղքել տնոց:

*

Ամեն մի սխալ կարելի և ողորդ, բայց ինքնապաճուրիւնը անողորդի յաճախ է:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՆԱԽՆԱԿԱՆ ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԸ

ԺԱ. Քրիստոնեական հաւատքը

Սկիզբները ծիսական տարին չկար, քրիստոնեաները միայն քաղաքային տոներին կը պահէին. ամէն ինչ էր պատարագը, իբրեւ Քրիստոսի Վերջին Ընթրիքին վերանորոգումը, որ կը կատարուէր հաւաքոյթի մը մէջ, ուր կը կարդային ներշնչուած գրութիւններ, կ'երգէին սաղմոսներ և օրհներգներ, և կը քարոզէին: Շատ կանուխէն այս ամէնքով կողմուցեալ ամբողջութիւն մը, ուր զեռ այսօր իսկ, որոշապէս կը զանազանուին երկու մասեր, նախապատարագ և Բուն Պատարագ: Այս հաւաքումը ընդհուպ, նախընտրաբար կապուեցաւ շաբաթի յաջորդ օրուան, որ Տիրոջ օրը եղաւ: Մէն մի եօթնեակ յիշեցուց Քրիստոսի Յարութիւնը, զուգորդելով անոր յիշատակը Ընթրիքի յիշատակին և ծնունդ տուաւ եօթնեակային զատիկի մը, ուրկէ յառաջ եկաւ կիրակին: Կիրակիին պարբերականութենէն ծնաւ Քրիստոնէական եօթնեակը, և տարեկան Չատիկը եղաւ այն առանցքը, որուն շուրջը բլբլեղացաւ եկեղեցական տարին: Մենդեան տօնը այս միջոցին կ'երևի թէ չէր կատարուեր. սակայն մարտիրոսներուն մահուան տարեդարձները, զորս հաւատացեալները խնամով կը թուագրէին յիշատակի հանդէս տօնախմբելու համար, արդէն իսկ կը ցուցնեն սուրբերու տօնագարձի ծագումը: Իրենցինն կարելի եղածին չափ շատ մօտիկ գերեզմանի մը մէջ պատուով կ'ամփոփէին անոնց նշխարները, և աղքատներուն կը բաժնէին հացն ու կերակուրը, զոր պահ մը կը դնէին այդ նշխարները ծածկող տապանաքարերուն վրայ: Իրենց հաւատքը խոստովանելով մեռած հաւատացեալները կը թաղուէին երկիւղած յարգանքներով, ու անոնց անունները կը պահուէին ու կը կարգացուէին պատարագի ատեն: Անոնց տարեդարձները կը տօնուէին պատարագի մատուցումով: Այսպէս կ'ուրուագծուի սուրբերու պաշտամունքը:

Ամէն կիրակի տօն մըն էր. Տիրոջը այս օրուան մէջ արգիլուած էր պահեցողութիւն ընել և ծնրադրել: Ընդհակառակը, չորեքշաբթի՝ և ուրբաթ՝ պահքի, ապաշախի և աղօթքի օրեր էին: Ուրբաթ՝ յիշատակ էր Քրիստոսի չարչարանաց. գալով չորեքշաբթին, անոր ծագումը շատ յայտնի չ'երևիր, բայց ամենահին յիշատակարաններուն մէջ անոր խօսքը կ'ըլլայ:

Օրուան կարգ մը ժամերը մասնաւոր կերպով մը յատկացուած էին աղօթքի. երրորդ, վեցերորդ և իններորդ ժամերն էին անոնք. ասկէ զատ հաւատացեալները պէտք էր որ աղօթէին առաւօտ և երեկոյ, կերակուրէն և լուացումէն առաջ: Սակայն այս պարտականութիւնները առանձնական նկարագիր մը միայն ունէին. իբրեւ հասարակաց աղօթք՝ զեռ գիշերային հսկումը միայն կը տեսնուի, իբրեւ պատրաստութիւն կիրակիին, և Հաղորդութեան ու Ագապիին, այսինքն Սիրոյ Ճաշին հետ եղած աղօթքները: Հաւատացեալը միայն իրեն համար չէր որ կ'աղօթէր, այլ բոլոր քրիստոնեայ ժողովուրդին համար. կը յիշատակէին եղբայրները, բարեկամները, եպիսկոպոսը և բովանդակ եկեղեցին:

Քրիստոնէական հաւաքումը տեղի կ'ունենար արշալոյսէն առաջ: Անոր կը նախագահէր եպիսկոպոսը, իսկ առ ի չգոյժ անոր՝ երէցներէն մէկը: Արշալոյսին ընթերցուածները կ'ընէին, կ'երգէին, ապա ուղերձ մը, և հանգանակութիւն, ու հաւաքոյթը կը վերջանար Սիրոյ Ճաշով: Այդ ընթերցուածները միայն Ս. Գիրքէն չէին ըլլար, այլ նաև ուրիշ եկեղեցիներէ առնուած ընթացիկ թղթակցութիւններէ և մարտիրոսներու նահատակութենէն զրուագներ: Սիրոյ Ճաշը հասարակութեան հարուստներուն կողմէ աղքատներուն մատուցուած կերակուր մըն էր. սակայն այս կոչունքները ծնունդ տուին աղատութիւններու, և երբեմն անկարգութեանց, որոնք ի վերջոյ պատճառ եղան անոնց խափանումին:

Հաղորդութեան հաւաքոյթը բոլորովին տարբեր կարեւորութիւն մ'ունի: Խորհուրդը կը կատարուի հացի և գինեոյ տեսակաւ, և նոյն ինքն Քրիստոսի արտասանած խօսքերով: Զուր կը խառնէին գինին մէջ^(*),

(*) Հեղինակին այս կարծիքը ստոյգ չէ: Ծ. Թ.

սկիզբին՝ որուն վրայ Բարի Հովիւին պատկերը քանդակուած էր: Հուստտացեալները Հաղորդութիւնը կ'ընդունէին իրենց օփին մէջ, և կը հաղորդուէին. սարկաւագ մը կը մատուցանէր սկիզբ, որուն անձնուրոյց կը մօտեցնէր իր շրթունքը: Հաղորդութիւնը կ'առնուէր ծոմ վիճակի մէջ, երկիւղիւ և հաւատով: Հալածանքի շրջաններուն, ամէն օր հաղորդութիւն կ'առնէին, բացի ծանր յանցանքով մը անարժան ըլլալու պարագայէն: Տէրունական ազօթքի արտասանութիւնէն ետքը, հաւատացեալները ողջոյնի համբոյր կուտային իրարու և կը բաժնուէին:

Այս հաւաքոյթները երբեմն կը վրդովուէին այնպիսի արտայայտումներով, որոնց նկարագիրը զիւրին չէ բնորոշել: Հաւատացեալները, այրեր և կիներ, ինքզինքնին յանկարծ օժտուած կը զգային գերբնական պարզեանքով, ու կը կանչուուաւէին անունովը Ս: Հոգիին, որ զիրենք կը ներշնչէր: Այս զեղումները երբեմն յառաջ կը բերէին հոգեկան խռովքներ, զորս Շրնորհք կը կոչէին: Զրի, գերբնական և վաղանցուկ պարզեւ մըն էր ան, երբեմն կ'իջնէր անտաշ մէկու մը վրայ, և կը յայտնուէր յախուռն ու յեղակարծ կերպով: Այս տարօրինակ երեւոյթները զորս զժուարթ է կարենանք երեւակայել, և որոնցմէ շատերը մեզի անհեթեթ և նոյն իսկ ցաւագին կ'երևին, իրենց արտայայտումին մէջ, այնու ամենայնիւ յաճախ բարեբաւոտ արդիւնաւորութիւն մը կ'ունենային: Այնպիսի տեղ մը ուր ազօթքը բնական կերպով մինչև քնարական մտասքանչութեան կը վերանար, և կ'արտայայտուէր գրական բոլորովին նոր խանդով մը, ազօթած՝ երգած՝ կարգացած ատենին ամէն մէկը կըրնար խօսք առնել, եթէ ինքզինքը ներշնչուած զգար այդպէս ընկու: Ոտքի կ'ելլէր այն ատեն և հոգիին ազդեմովը կ'արտասանէր խօսքեր կամ պարզ ձայներ, որոնց մասին զժուարթ է կարծիք մը յայտնել, քանի որ ոչինչ պահուած է անոնցմէ: Այս յանկարծաբանութիւնները երբեմն եղանակով, և երբեմն արտասանութեան ձևով կը կատարուէին համանման ոլորակի մը վրայ, զմայլած ներկաներուն կողմէ, որոնք ամեն կը ձայնէին: Շուտով պէտք եղաւ կարգի բերել այս առանձնական ներ-

շնչումի վիճակները, զգուշանալու համար խրատուցիչ զեղումներէ, և նոյն իսկ անոնց առաջը առնելու համար:

Մարգարէութիւնը և լեզուներու շնորհը բարձր յարգ կը վայելէին. ի լեզուս խօսիլը լուրջ քննութիւն մը կը պահանջէր. կարգ մը շնորհքներ կապ ունէին հասարակութեան ներքին ծառայութիւններուն հետ: Ամբողջ այս նուիրապետութիւնը, ինքնակամ և պաշտօնական, կարճատեւ մը միայն տեսց: Բոլոր շնորհքներու մէջէն՝ մարգարէութիւնն էր որ ընդհանուր համարում կը վայելէր. միւսները կանուխ ընկուղուեցան կանոնաւոր նուիրապետութեան մէջ, զոր օրինակ աստիճանաւոր, խրատատուն, և ուսուցանողը. դանդաղութէն բայց յառաջատուարար եկեղեցին նուիրապետութեան և վարչութեան մարմինին մէջ առաւ այս ցրուած ուժերը. միայն, կամ զրեթէ միայն մարգարէութիւնն է որ պահեց անկախ զիրք մը պարզապէս յապաղեցնելով իր անհետացումի ժամը:

Շնորհները թէև թանկագին խթաններ էին՝ պահպանելու համար փոքրիկ հասարակութիւններուն եռանդը, բայց հետզհետէ անգործնական և աւերիչ սկսան դառնալ, երբ կազմակերպութիւնը այլևս սկսաւ վերջնականապէս հաստատուն ձև մը առնել: Որչափ աւելի ուղղափառ իմացումը ամրացաւ և պարտադիր դարձաւ, շնորհական և անհատական իմացումը վերջոտնեցաւ, թէև միշտ յարգելի, բայց ա՛յլ կը դադրէր օգտակար ըլլալէ, և սկսաւ նոյն իսկ նեղացուցիչ դառնալ: Քրիստոնէութիւնը ըմբռնեց իր իսկ ձեռքով ինքզինքը բարեկարգելու և այս առաւելագոյնց աճումին առաջըն առնելու հարկը: Հոգեկան պարզեանքը, նախնական յորձեռանդ աւելի այս միացորդները, հասարակաց կարգ ու կանոնի մէջ մտան: Երբորդ դառն ասդին, անոնք այլևս այնքան հազուադէպ դարձած էին, որ քահանայական նուիրապետութիւնը անոնց հանդէպ այլևս ոչ մէկ զժկամակութիւն չզգաց:

Գերեզմանափորներ, դճնապաններ, ընթերցողներ, երգմանցուցիչներ, որոնք նուիրապետութեան ստորին աստիճանները կը կազմէին, արարողութեանց փայլին համար օգտակար համարուեցան: Սարկաւագներ, քահանաներ և եպիսկոպոսներ կը

մատակարարէին, կ'ուսուցանէին, եւ կը կառավարէին: Եպիսկոպոսական կարգին հաստատումը եկեղեցիներուն տուաւ տեւսակ մը աւելի թանձրացեալ իրականութիւն: Երկրորդ դարու կէսէն՝ եպիսկոպոսութիւն հաստատուեցաւ Հռովմէական աշխարհի բոլոր գլխաւոր քաղաքներուն մէջ: Այդ դարուն վերջերը բոլոր Ուղղափառ եկեղեցիներու կազմին ձեւական մասն էր արդէն: Այդ ատենն էր որ Հեղեոփպոս ճամբորդեց եկեղեցիէ եկեղեցի, հաւաքելու եւ շինելու ամէն տեղ եպիսկոպոսութեանց գաւազանացուցակները: Այդ թրւականին գոյութիւն ունէին քրիստոնեայ հանրութեան եպիսկոպոսներու ցուցակներ, որոնք ճանչցուած եւ մնայուն հանգամանք մը ստացած էին, եւ կը պահուէին քահանայից դասուն մօտ:

Թրգմ. ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԿՈՍՏԱՆԴԻՆՈՍԻ ԴԱՐՁԻՆ ԱՌԹԻՒ

Նախ քան բուն նիւթին անցնիլը, հարկ է որ պատմական ամփոփ ծանօթութիւն մը ունենանք ի մասին Կոստանդիանոսի անձին եւ իր ժամանակի իրադարձութեանց:

Ան իր երիտասարդ տարիքին մէջ ղրեւորական կեանքը որդեգրեց եւ Դիոնիսիոսնոս ու Փաղերիոս օգոստոսներու հրամանին տակ այնպիսի քաջութեամբ ծառայեց, որ վերջինիս նախանձը զինք պարտաւորեց փախչիլ եւ հօրը մօտ ապաստանիլ յԵրոսոս:

Իր հօր մահէն վերջ թէեւ բանակին կողմէ կեսար հռչակուեցաւ եւ քիչ ետքն ալ իրը օգոստոս ճանչցուեցաւ, սակայն կայսրութիւնը բաժնուած էր վեց տիրողներու միջեւ — Կոստանդիանոս, Մաքսիմիանոս եւ Մաքսենտիոս՝ արեւմուտքի, Փաղերիոս, Լիկինիոս եւ Մաքսիմին՝ արեւելքի մէջ:

Ասոնցմէ չորսին մահէն վերջ, դաւադրութեան կամ կռուի հետեանքով, Կոստանդիանոս եւ Լիկինիոս բաժնեցին կայսրութիւնը իրենց միջեւ. բայց չուշացաւ այն պահը յորում Կոստանդիանոս, հրամայելու մէջ վարպետ, կռուի մէջ աներ-

կելդ եւ խաղաղութեան ատեն ղրեւորած այդ խռնալ ղրեւորականը, տիրացաւ աշխարհի ճակատագրին:

Կրնանք զնեւ հոս հարցը թէ ի՞նչ էին անոր՝ քրիստոնէութեան պաշտպան կանգնելուն պատճառները եւ թէ ո՞րքան անկեղծ էր ինքը այդ մասին:

Նկատի ունենալով անոր միահեծան իշխանութիւնը, առաջին առթիւ կարելի է բացարձակապէս քաղաքականութեան վերագրել իր ընթացքը, մէկդի թողլով անոր անձնական համոզումները: Որով մեզի կը մնայ նոյն երկու գլխաւոր բաժանումներու տակ շօշափել այն բոլոր շարժառիթները, որոնք կայսրը մղեցին Հռովմէական վրայ բարձրացնելու այնքան անարգուած կրօնք մը:

Քաղաքական տեսակէտէն ղրեւորով ակնհերե է.

Ա) Կայսեր պարտականութիւնը՝ խաղաղութեան մէջ եւ բարգաւաճ պահելու իր մականին տակ խմբուած դաւանանքով եւ մշակոյթով տարբեր եւ աշխարհի ժողովուրդները: Ի միջի այլոց կային քրիստոնեաները, «մարդկութեան թշնամիները», որոնց կենցաղը կը խմբուէր, հաւաքոյթները դաւադրութեան կը վերագրուէին, եւ վերջապէս անոնք պատասխանատու կը նկատուէին «հանրային ունէ դժբախտութեան եւ ժողովուրդին գլխուն եկած ամէն կերպ աղէտներու»: — Եթէ պատահի որ Տրեբը գետը մինչեւ քաղաքին պատերը բարձրանայ, եթէ Նեղոս չյորդի եւ չողողէ դաշտերը, եթէ անձրեւ չտեղայ, եթէ երկրաշարժ տեղի ունենայ, եթէ սով տիրէ եւ կամ ժանտախտ մը ճարակի, անմիջապէս կը պոսան «Քրիստոնեաները առիւծներուն նմանու է» (Տերտղ. Զատ. 40): Բայց այսքան ատելի ժողովուրդը նշանակելի թիւ մը կը ներկայացնէր. անոնք «թաւիանցած էին ոչ միայն քաղաքներու, այլ նաեւ ղրեւորէից մէջ», եւ այդ իսկ պատճառաւ «մեհեանները մամայացեր էին եւ կրօնական արարողութիւնները վաղուց անշքացած» (Պլինիոս): Այս մասին ահաւասիկ Տերտղիանոսի պերճախօս հատուածը. «Մենք դեռ երէկուան մարդիկն ենք, բայց ձեր բոլոր տեղերը դրաւած ենք — քաղաքներ, կղզիներ, ամրոցներ, գիւղեր, շուկաներ, բանակատեղին, ճեղքներ, ըն-

կերային շրջանակներ, պալատ, ծերակոյտ, ֆորում — միայն ձեր աստուածներուն մեհեանները թողած ենք ձեզի. . . մարդոց այսպիսի դանդուած մը եթէ ձեզմէ հեռանալու ըլլար, դուք սարսափահար պիտի ըլլայիք զձեզ պաշարող միայնութենէն և համատարած լռութենէն, որ կարծես մեռած աշխարհի մը թմբիրը ըլլար: Դուք կառավարելիք հպատակներ փնտռելու պիտի ստիպուէիք, և մնացող քողաքացիներէն աւելի թիւով թշնամիներ պիտի ունենայիք. վասնզի քրիստոնէից թիւին շատութիւնն է ձեր թշնամիներու այնքան սակաւութեան պատճառը — քանի որ ձեր զանազան քողաքներուն զբոսովքէ բոլոր բնակիչները Բրիտանիոյ հետեւողներ են» (Ջոան. 37): Կայսրը անշուշտ պիտի չուզէր և արդէն չէր կրնար սոյն հոսանքին դէմ ծառանալ, մանաւանդ թէ Բրիտանիոյ վարդապետութիւնը կոմ «կրկինքի թագաւորութիւնը սպառնալիք մը չէր Հռովմէական կայսրութեան» (Տիւշկե, Պատմ. Ա. IX):

Սակայն Բրիտանոնեաններն իրենց ամեն ինչ հայեցողութիւններէն զատ ունէին առաքինի կենցաղ մը, ինչ որ կրնար իբր հաստատուն հիմ ծագայել կայսրութեան:

Բ) Անոնք կուրորէն կը հնազանդէին իշխանութեան, քանի որ, ըստ իրենց, իշխողները հանրութեան հաճութեամբ չէր որ կը բարձրանային իրենց պաշտօնին, այլ Աստուծոյ կամքով, Պօղոս Առաքեալի հրահանգին համաձայն՝ թէ «ամենայն անձն որ ընդ իշխանութեամբ իցէ՝ ի հնազանդութեան կացցէ. քանզի ոչ ուստեք է իշխանութիւն, եթէ ոչ յԱստուծոյ. և որ ենն՝ յԱստուծոյ կարգեալ են» (Հռով. ԺԳ. 1):

Այս տեսակէտով հրեաներուն հետ բաղդատութեան զրուելու պարագային, կարելի պիտի ըլլայ հիմնովին տեսնել քրիստոնէից կազմած հակազրութիւնը: Բրիտանոնեական 7-8 թուականին Յուդա Գալիլիացի անունով մէկը ապստամբութեան մղեց հայրենակիցները, ըսելով՝ թէ վախկոտներ են եթէ զիջին տուրք տալ Հռովմայեցիներուն և Աստուծոյ վերջ հրեազանդին մահկանացու մարդոց՝ իբրեւ տէրերու» (Յովս. Պատմ. Բ. VIII), և այսպէսով մեր «քաղաքային կառավարութիւնը

ընդվզումներով լեցուց ներկայիս, և հիմը զրաւ ապագայ զժբախտութեանց. . . » (Յովսպ. Հնիստ. ԺԲ. 1): Այս շարժումն երկրորդ զիմայեղումը՝ որ տեղի ունեցաւ 66 թ. օգոստոս 6 ին և տեւեց մինչև 73, հետեանքն էր Պաղեստինեան կեսաւրիոյ սեպհականատիրութեան շուրջ ծագած վէճին, ընդ մէջ հրէից և յունաց: Ահաւասիկ, այդ ապստամբութեանց միջոցին կարեւոր դեր մը խաղացող նոյն ինքն զօրավար Յովսեպոսի վկայութիւնը. «. . . Հրէից ընդդէմ Հռովմայեցոց մղած պատերազմը մեծագոյնն էր ոչ թէ միայն մեր տոնները եղածներուն, այլ կերպով մը, բոլոր լսուածներուն մէջ. . . » (Պատմ. Ա. 1) — Յունաց կողմէ ջարդ մը հրէից ի կենսարիւս, վրիժառութիւն՝ մեծ համեմատութեամբ, ապանութիւնը քահանայապետին և ազնուապետական առաջնորդներուն, զաւանդութեամբ սրէ անցուլը հռովմէական պահակազօրաց. Վեսպասիանոսի և Տիտոսի արշաւանքները, մարիլը շարժման, ցրուլը վերապրողներուն, կործանումն Երուսաղէմի, արեան գետեր:

Հոս կը վերջանայ Յովսեպոսի պատմութիւնը, բայց ոչ արիւնահեղութիւնը: Վաթսուն տարի վերջ Սիմոն Բար-Կոխբա մը պիտի ելլեր հրէից սպասած Մեսիային հովերը տալով ինքնիրեն, ու հռովմէական լէգէոնը պիտի փախցնէր բանակատեղիէն, վերջ ի վերջոյ ճգմուելու համար:

Այս երեք աստիճանական ապստամբութեանց մէջ — տպահարկութեան և քաղաքի մը սեպհականատիրութեան պահանջը, Մեսիական թագաւորութեան մը հաստատութիւն — սրշափի դիւրին է տեսնել անոնց յատկանշական հակումը դէպի երկրաւոր իտէալներ:

Առաջին երեք դարերուն մէջ քրիստոնեաներ իրենց մտքէն անգամ չէին անցնէր այսպիսի զաղափարներ, քանի որ ոչ թէ երկրաւոր, այլ երկնաւոր մօտալուտ թագաւորութեան մը ակնկալիքն ունէին: Նոյն իսկ ամենադառն հալածանքներու տակն ցոյց տուին իրենց հայեցողութեանց մէջ հաստատ ըլլալին: Իրենց արիւնը միշտ թափուեցաւ, բայց իրենք ուրիշի մը քրիստ անգամ չարիւնեցին, և ինչ որ աւելին է, հրաժարեցան նոյն իսկ ունէ բաւոյական զէնք գործածելէ, ինչպէս, ցաս-

մամբ քաջուիլ երկրագնդի մէկ հեռաւոր անկիւնը (Ջատ. 37)։

Գ) Կոստանդիանոսի տատաւածատուր իրաւունքը. — Այս կէտին նկատմամբ պէտք է մտահան ընել նախորդ պարագան՝ թագաւորներու իշխանութեան Աստուծմէ տրուելը։ Ի հնումն, մականն ուսուրը տրուեցան Մովսէսին, Յեսուին, Դաւիթին, և ետքի ժամանակներու մէջ ալ նախանձայոյց Մակարեաններուն։ Բրիտանոնէից համար նոյն նախախնամութիւնն էր որ իշխանութիւնը փոխանցեց Կոստանդիանոսի։ Անոր բոլոր թշնամիները յաղթուեցան իրարու ետէ, քանի որ Աստուծոյ կողմէն ընտրուած էր իրր գործիք ծառայելու։ Բրիտանոններուն համար այս ա՛յս էր, և արքունիքի մէջ գտնուող իրենց ներկայացուցիչները՝ Լակտանտիոս, Եւսեբիոս, Կոյսեր հաղորդեցին այս ըզգացումը։ Կոստանդիանոսի անուան ձօնուած գրքին մէջ Լակտանտիոս կ'ըսէ. «Աստուծոյ էր զգեց իշխանութեան բարգաւաճ բարձրութեան հասցնողը... Ան քեզի երջանկութիւն, առաքինութիւն և երկար օրեր պիտի շնորհէ, որպէսզի քու ձերութեանդ օրերուն մէջ իսկ կարենաս կառավարել կայսրութիւնը այն արդարութեամբ՝ որով սկսար քու երիտասարդութեանդ, և զաւակներուդ փոխանցել հովմէական անունին պահպանութիւնը, ինչպէս որ դուն ալ քու հօրմէդ ստացար»։ Այս պատճառներու տակ կայսրը չէր կրնար չքաջալերել այդ խանդավառ հպատակները, որոնք իրեն ու իր ընտանիքին կը վերագրէին իշխելու աստուածատուր իրաւունք մը։

Դ) Կայսեր կողմէ քրիստոնէութեան վայելած հովանաւորութեան չորրորդ շարժառիթը կարելի է նկատել անոր կարգ մը նախորդներուն և որքայական ընտանիքի անդամներուն նպաստաւոր վերաբերմունքը քրիստոնէից հանդէպ։ Անոնք քրիստոնէից անմեղութեանը համոզուած, իրենց պալատին մէջ ընդունած և անոնց դաւանանքը որդեգրած էին։ Բրիտանոնութեան նկատմամբ առնուած այս նպաստաւոր քայլը, սակայն, սերմնահատիկ մըն էր, Կոստանդիանոսի օրով ծառ մը ըլլալու համար ժամանակի տեւողութեան կարօտ։ Այսպէս, առաջին առթիւ քրիստոնէութիւնը մուտք գործեց պալատին մէջ կրօ-

նական համաձուլականութեան (synchretisme) մը խողովակով։ Սեպտիմիոս Սեւերոսի կիւնը՝ Յուլիա Դոմնա ծանօթացած էր քրիստոնէից դաւանութեան և լաւ տրամադրուած անոնց նկատմամբ. բայց հովանաւորեց Փիլոստրատը՝ որ զրէ Ապոլոնիոս Տիանացիի կեանքը, խարերայի, կախարհի և ճգնակեացի խառնուրդ մը, որուն՝ հեթանոսութեան մէջ ունեցած չափաւորութիւնները հաւասար նկատուած են մեր Փրկչի Տնօրինութեանց։ Ներազարմիկը՝ Յուլիա Մամմաիա, «կրօնաւէր կին մը» (Եւս.), երբ Անտիոք կը գտնուէր, փափաքեցաւ և լսեց Որիգենէսի պերճիմաստ յորդորները։ Այս կինը բարեպաշտ զգացումները ողորդեցին իր գուկին՝ Աղեքսանդր Սեւերոս կայսեր վրայ, որ իր անձնական մատրան մէջ զետեղեց Հայր Արհամի, Որիգենէսի, Ապոլոնիոսի և մեր Տիրոջ արձաններն անխտիր։ Եկեղեցական հայրերէն ոմանք կը հաւաստեն ասոր և իր կնկան՝ Օթաչիլիա Սեւերայի թղթակցելը Որիգենէսի հետ, մանաւանդ իր ապաշխարելը՝ եպիսկոպոսներու հրահանգին համաձայն։ Դիոկղետիանոսի զլխաւոր ներքինիները ինչպէս նաև կ'ընէր Պրիսկա, և աղջկը՝ Վաղերիա, քրիստոնէայ էին։ Անոր քրիստոնէից հանդէպ ունեցած առջի ընթացքին նայելով — կարեւոր պաշտօններ տալ, եկեղեցիներու շինութիւնը որոշել, եւայլն — ասորքինակ չի թուիր խորհիլ՝ որ այդ ուղղութեամբ շատ աւելի առաջ կ'երթար, եթէ նոր կրօնքին երդուեալ թշնամի Դաղերիոս չձանրանար անոր վրայ՝ ընդհանուր հալածանքի մը սկսելու համար։

Սակայն քրիստոնէից համար նպաստաւոր ամենակարկառուն դէմքը Կոստանդիանոսի հայրն էր՝ Կոստանդիոս, որ Դաղերիոսի հալածանքի հրովարտակը մեղաւոր տառ նկատեց և զարկ տուաւ իր երկրամասին բարգաւաճման, յայտարարելով՝ թէ Վեր ամենէն թանկագին գանձը ժողովուրդին սրտին մէջն է, և թէ գաւհին պատիւը և կամ պետական վտանգը երբ ոեւէ արտակարգ օժանդակութեան պէտք ունենան, ինք կրնայ վստահութեամբ ապաւինիլ անոնց երախտագրութեան և առատաձեռնութեան (Կիպպոն Պատթ. Հոռմ. Բ. էջ 107)։ Այդ մեծահոգի կայսրն ու բանիմաց քաղաքագէտը «երբ

... հիւրասիրութիւն մ'ունենար, կը ստիպուէր փոխ առնուի սեղանի սպաս մը (անդ)։ Մեր այս մանրամասն վիպութիւններով կ'ուզենք շեշտել քրիստոնէութեան համար անոր ունեցած գնահատանքը, զոր պիտի յայտնէր այնքան յանկարծական և ապշեցուցիչ կերպով։ Սապէս կը պատմուի։ Օր մը կը հրամայէ իր պալատականներուն որ իրենց մէջ եղած հեթանոսները իր ձախ կողմը անցնին, իսկ քրիստոնէականները՝ աջ կողմը։ Բոլորն ալ ձախ կողմը կ'անցնին։ Կայսրը կը զայրանայ իրենց բուն դաւանանքը ծածկելուն համար։

* * *

Գալով մեր ուսումնասիրութեան երկրորդ մասին՝ Կոստանդիանոսի անձնական համոզումի խնդրոյն, պէտք կը զգանք շարունակել Ա) իր հօր քրիստոնէից հանդէպ բռնած ընթացքին վերլուծումը։ «... Թէոփանէսի կողմէ անոր համար դորձածուած *χριστιανόφρων* (քրիստոնէամիտ) բառը մեզի միջոց մը կու տայ խորհելու, որ հայրական ազդեցութիւնը Կոստանդիանոսի մշտքին մէջ աւետարանական դեղին մը պատրաստելու կրնայ ծառայած ըլլալ» (Enc. Brit.)։ Բայց մենք կը կարծենք որ իր հայրը ատկէ շատ աւելի տարրեր բան մը ըրաւ։ ան քրիստոնէականները յանձնարարեց իր դաւելին և յաջորդին, ոչ թէ միայն գործով այլ խօսքով։ և այդ հայրական խրատին և յանձնարարութեան — զոր հաւանարար ընդունեցաւ իր հօր մահուան անկողինքով — արժէքը պիտի կրնար ինք անձամբ վաւերացնել։ Դիօղետիանոսի հրովարտակներն կը ճառեն զքրիստոնէայոս հալածելու մասին — որոնց միակ ժճիրն էր իրենց հաւատքը — անոնց ընթացքը, գոյացած քառսը զինք համոզեցին այնպիսի ձեռնարկի մը յիմարութեանը, և իր անողոթ թշնամի Գաղերիոսի դաժանութիւնը՝ հակադրութեամբ իր հօր հեղահամբոյր ոգին, զինք դարձանքով և ատելութեամբ համակեց։ Այս պայմաններու տակ, իր հօր կամքը աճեցաւ իր գիտակցութեանը մէջ, մինչև որ եղաւ ներոյժ իրականութիւն մը։

Բ) Կոստանդիանոսի իր անձնական համոզումով քրիստոնէութիւնը հովանաւորելուն երկրորդ շարժառիթը պէտք է փնտռել հոգեւոր հայրերու կողմէ կրած ազ-

դեցութեան, ինչպէս Կեսարիոյ Եւսեբիոս կ'սկսէր պատկերացնել, որ միշտ վայելեց արքայական մտերմութիւնը, Կորնուպարի Հոսիոս եպս.ին, եկեղեցական խնդիրներու մէջ իր այս խորհրդատուն, որուն՝ կայսեր վերայ ունեցած ազդեցութիւնը հեթանոսներ կ'ախարհութեան վերադրեցին, և հետոր հակառակութիւն, որ դատարարակն էր անոր գաւկին՝ Կրիսպոսի։ Սոյն երեքութիւնը (triade) միշտ վստահեցնելով դայն իր աստուծոյ կողմէ ընտրուած յինկուն մասին, և շարունակ յիշեցնելով աստուածային հաւատութիւնն ու վաւերացումը իր մղած յաջորդական պատերազմներու մէջ ունեցած յաղթանակներուն, այս ամէնը իրր փաստ ծառայեցուց իր նպատակին։

Գ) Քրիստոնէական բարոյականն առինքնեց կայսեր ուն ու ուրուշը։ — Բազմաստուածական հաւատքի և անոր կապուած սովորութեանց հետեանքով ամբողջ կայսրութիւնն ողբալի վիճակի մը մէջ կը գտնուէր։ Արթնամիտ կայսր մը ամենայն զիւրութեամբ պիտի նկատէր հեթանոսաց և քրիստոնէից յայտադրած հակադրութիւնը։ Վերջիններս խեղալ կրօնքին բարացուցական ուսուցումներով ներշնչուած՝ առանձնապէս առաքինութիւններով կը մատնանշուէին և հաւաքարար կը յօրինէին հանրային ներդաշնակութիւն մը։ Վիշնչ երջանիկ և ոսկեղէն պիտի ըլլայ մարդկային գործոց վիճակը, երբ ողջ աշխարհին մէջ տիրէ եւ ազնուութիւն, եւ բարեպաշտութիւն, եւ խաղաղութիւն, եւ անմեղութիւն, եւ արդարասիրութիւն, եւ ժուժկալութիւն, եւ հաւատք», վասնզի «մարդիկ կ'առաջարկելու համար եղած այնքան շատ և ալլաղան օրէնքներու պէտք պիտի չմնայ, քանի որ Աստուծոյ օրէնքն առանձինն բաւական պիտի ըլլայ կատարեալ անմեղութեան համար» (Ջատ. Ե. 8)։ Քրիստոնէայ Կիկերոնին այս խորհրդածութիւնները ջերմ սիրով պիտի ընդունուէին կայսեր կողմէ. 312-313 թուականի միջև տրուած հրովարտակները ատոր աւելնէն ակնյայտնի ապացոյցներն են — յարգանք կանանց հանդէպ, գերիներու ազատութեան իրաւունքին ճանաչում, մարդոց երեսը կէտկիտելու կամ խարանելու արգելք, «վասնզի երկնքի գեղեցկութեան նմանութեամբ ստեղծուած է»։

ամուսնացիներու համար հարձ պահելու արգելք եւ ամուրիներու իրաւանց ճանաչում, ընկեցիկներու պաշտպանութիւն, պետական գանձէն օգնութիւն կարօտելոց. նոյնիսկ կենդանիներն տեղամ նկատողութեան կ'առնուին, թղթատարական պաշտօնեաները պարտաւորելով որ իրենց ծանր գտադանը փոխանակեն կենդանին խրատաշնչելու միայն բաւական եղող մարակով մը (Kidd. Բ. էջ 9):

Դ) Կայսրութեան բարօրութեան սատարող սկզբունքներու յաջողակութիւնը զգալէ վերջ կայսրը նոյնիսկ յակամայս պիտի յաղթուէր դանոնք ծնող վարդապետութիւնէն: 312 թուականին Մաքսենտիոսի պարտութիւնէն վերջ, հեթանոսական սովորութիւնները կատարելու փոխարէն հրամայեց որ Հռոմի մէջ իր արձանը կանգնուի «Փրկչին նշանը [խաչը] բռնած իր աջ ձեռքին մէջ», որուն վրայ կը կարգացուէր հետեւեալ լատիներէն արձանագրութիւնը, եւ ՁԵՐ ՔԱՂԱՔԸ ԲՅՆԱԿԱԼԻՆ ԼՈՒԻՇԷՆ ԱՉԱՏԵՑԻ ԱՅՍ ՓՐԿԻՊԻՏՈՐՆԵՆՍ... (Եւս. Թ. 9): Միւրմի հրովարտակի (313 մարտ) հրատարակումէն վերջ ան դրեց Հռոմի եպիսկոպոս Միլիթիոսին, «օրինաւոր Ընդհանրական - Եկեղեցւոյ հանդէպ ունեցած յարգանքս այնքան մեծ է որ ոչ մէկ տեղ ուէ հերձուած կամ բաժանուած թողուլդ կ'ուզեմ» (Եւս. Ժ. 5): Ասոր ալ յաջորդեց Դոնատեաններու վտարումը, արիոսեաններու դատաւճիռն ու աքսորը եւ կաղմութիւնը՝ առաջին անգամ ըլլալով հաւատոյ հանգանակին, կառուցումը հոյակապ եկեղեցեաց, Կ. Պոլսոյ շինութիւնն ու ընծայումը առ Ս. Կոյսն՝ մի միայն քրիստոնեայ հոգեւորականներու մասնակցութեամբ:

Քրիստոնէութեան համար ունեցած նախասիրութեան սոյն արտաքին ապացոյցներէն զատ կայսեր ներքին կեանքին մէջ ալ կը տեսնենք ջերմ բարեպաշտութիւն մը (*): Իր մկրտութեան յապաղումին հակառակ — արքայական ծիրանիին

ընծայեալի ճերմակ զգեստին հետ փոխանակուելը տեղի ունեցաւ մահուան անկողնին մէջ — Եկեղեցւոյ պաշտամունքները վայելելու մենաշնորհն ան միշտ պահեց: Իր բազմազբաղ վիճակին մէջ աստուածաբանական ճառեր յօրինեց ու կարգաց բազմութեան մը առջեւ: Բաց աստի, ոչ թէ միայն Ս. Գրքը ուսումնասիրեց — որոնց բազմացման սատարեց — այլ նաեւ հեթանոսական կամ արտաքին գրուածքներ՝ իր փարած կրօնքին ի պաշտպանութիւն փաստեր գտնելու մօտք: Իր մատը կը դնէ Սիրիլեան պատգամներէն մէկուն վրայ, որուն յունարէն բնագրի երեսունչորս տողերուն սկզբնատառերը կը կազմեն հետեւեալ մարգարէական ծայրանունը. «ՅԻՍՈՒՍ ՔՐԻՍՏՈՍ ՈՐԴԻ ԱՍՏՈՒԿՈՅ ՓՐԿԻՉ ԱՇԽԵՆՆԻՍ»: Նմանապէս կը ծանրանայ Վիրգիլիոսի Հովուականքին չորրորդ երգին վրայ, ուր, բանաստեղծական ներշնչութեամբ մը կ'աւերարկի Մեսիային կուսական ծընունդը, Եսայիի մարգարէական զուշակութեան համանման:

Ե) Վերջապէս այս ամենէն վերջ, եւ կերպով մըն ալ ամենէն առաջ կայ նաեւ այն արտասովոր շարժառիթը, որ կայսրը մղեց փարելու Լապարումին (*), ինչպէս նաեւ Խաչին, որու հետեանքով Զաւթախեց Մաքսենտիոսի եւ Լիկինիոսի ոյժերը՝ միանգամ ընդ միշտ:

Բարեպաշտներուն համար շատ բնական բան մըն է կայսեր տեսած գերբնական երեոյթը՝ լուսաւոր խաչ մը երկնքի վրայ, եւ ոչ մէկ զօւարտութիւն կը զգան կայսեր պատմածին հաւատալու:

Հաւատքի նոյն մակարդակին վրայ չը գտնուողներուն համար կ'արժէ յիշել կրօնական փորձառութիւններէն մին՝ արտաքինացումը (exteriorisation), որով կը բացատրուի կայսեր միտքը յափշտակող յաւացոյցին ցոլանալը անոր հոգեկան եւ մարմնաւոր աշխրոտն առջեւ, ուրիշ խօսքով, առարկայացումը ենթակայական պատկերի մը (**):

(*) Անտարակոյս, սակայն, հեթանոս բարքերու վերջամաքութեամբ եւ պաշտական կենցաղի ծնունդ եղող ջղաշնտութեամբ միայն կը բացատրուի իր դաւաճն ու կինը սպաննել տալու պարագան, միայն ունեցած քաջութեան եւ զօրութեան նախանձէն, եւ միւսին վերադրուած ամուսնական անաւատարմութեան մը նախանձաբոլորութենէն մղուած:

(*) Մեր փրկչի անուան խաչանք մենագրութիւնը: Բառին ստուգարանութիւնը անորոշ է. յեղուարաններ թուր յեղունեքու մէջ փնտռած են դայն, նոյնիսկ հայերէնի մէջ:

(**) Նոյն երեւոյթն է նաեւ մեր մեծագոյն միտքի քերթող եւ արքայեաց յանականին՝ Նաբեկացի տեսածը՝ Տիրամայրը Մանուկն ի գրկի:

Իսկ անոնք որ բանապաշտութեան յաւակնոտութեամբ կը մերժեն այդ երեւոյթը, թող յիշեն փրկափայտութեան ընդունած մէկ հոգեբանական երեւոյթը՝ ենթադրատակից-կեանքը: Ահաւասիկ մէկը, երբեմն զինուոր մը, իսկ հիմա, իր ասպարէզին բոլոր զժուարտութիւնները հարթելէ վերջ կայսր մը, ամբողջ տշխարհը իր մականին տակ առնելու բուն փառասիրութեամբ մղուած, և հետեւարոր պարտաւորուած ըսելու իր «բլաւ թէ չբլաւ»ը՝ ճակատելով ամբողջ Ասիոյ սիրող թըշնամիին զէմ: Վճռական պատերազմէն առաջ, իր անձկութեան պահերում միթէ բընական չէ՞ իր սիրելի հօր յիշատակին արծարծիլը և անոր յորդորը՝ Փրկչին ապաւինելու, հեթանոսական նշանները անոր յաղթական խորհրդանշանով փոխանակելու, իր ձեռնարկը իրր Անոր դատին պաշտպանութիւնը նկատելու: Արդէն վաղուց արգիւտած չէ՞ր, Խաչին և Խաչեալին ի յարգանս, գերիներու խաչելութիւնը: Լուսաւոր խաչին երեւոյթը իր պատրաստուած միտքին մէջ անցնելէ ետք անշուշտ պիտի նուաճէր նաև սիրտը, ու տարածուէր ամբողջ էութեանը մէջ: Որով, խաչին հրաշայի երեւոյթը՝ որուն վերագրեց կայսրը իր յաղթանակը՝ թերևս ներքին բլաւ նկատել իրր postulat մը՝ արտագրուած իր միտքը լկող սոյն խորհրդածութեանց հետեւանքով գոյացած ենթադրատակից կեանքին:

* * *

Մեր այս գրութեան մէջ ջանացինք նկատի տանել քաղաքական շարժառիթներով (քրիստոնէից արդէն բազմաւալը, անոնց ունեցած կրաւորական հնադանդութիւնը, Կոստանդիանոսի վերադրուած աստուածատու իրաւունքը, արքայական զէմքերու նպատակներ վերաբերմունքը) և անձնական շարժառիթները (իր հօր կամքը, ակիսկոպոսներու ազդեցութիւնը, քրիստոնէից բարոյական ու դասնանքը, լուսեղէն երեւոյթը) որոնք Կոստանդիանոսը մղեցին քրիստոնէութեան պետականացման և իր յիշատակին յաւերժացման:

Կը կարծենք թէ այս նկատողութիւնները բաւական թելադրական կրնան բլաւ համոզելու համար զմեզ թէ Կոստանդիանոս անկեղծութեամբ յարեցաւ Քրիստոնէութեան և պաշտպանեց զայն:

ՇԱՒԱՐՇ ՎՐԴ. ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ

11/12/31 Լոնսոն

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳՐԱՄՆԵՐՈՒ

ՀԱՌԱՔԱՅՈՑ ՄԷ

Ֆրանսայի Արտաքին Գործոց նախարարութեան պաշտօնեաներէն Տ. Նշան Գալլընան 30 տարիներէ ի վեր կը կազմէ հայ և օտար գրամներու շատ կարեւոր հաւաքածոյ մը, որմէ իմ «Իսկական Պատմութիւն Հայոց» գրքիս մէջ պատկերացուցած եմ արդէն Մեծն Տիգրանի (երես 155) և Արտաւազդ Գ. ի (եր. 163) արձաթեայ կարեւոր գրամները:

Հաւաքածոյիս գեղեցիկ գրամներէն ամէնէն հազուագիւտը կրնանք համարել Արտաւազդ Գ. ի արձաթեայ յիշեալ գրամը, որուն նմանը նոյն իսկ Bibliothèque Nationale-ի և G. Schlumberger-ի հարուստ հաւաքածոներուն մէջ գոյութիւն չունի, այլ միւր ծանօթ են միայն Victor Langlois-ի «Numismatique de l'Arménie dans l'antiquité» հատորին մէջ յիշուած և պատկերացուցուած գրամները (Տխտ. Գ. թիւ 1 և 2), ինչպէս նաև Բրիտանական Թանգարանի օրինակը («Numismatic Chronicle», 1913, եր. 273), որ տարբեր Արտաւազդի կը վերագրուի քան թէ Գ. ի:

Տխտ. Գալլընանի հաւաքածոյին մէջ գտնուող բազմաթիւ հայ գրամներու մասին ուսումնասիրութիւն մը չէ այսօր ներկայ տողերուս նպատակը, այլ փափաքեցայ ծանօթացնել այս տեսակ հաւաքածոյի մը գոյութիւնն ու կարեւորութիւնը, և շնորհաւորել ազնիւ բարեկամս, որ ամենամեծ հաստատամտութեամբ կրցած է այս զժուարին գործը շարունակել մինչև ցարդ:

Այս գրամներու մասին ուրիշ առթիւ պիտի ջանամ ամփոփ տեղեկութիւններ տալ, զանոնք բաժնելով չորս զասակարգի. Ա.—Տիգրաններու և Արտաւազդ Գ. ի գրամները, Բ.—Կիլիկիոյ Հայկական գրամները, Գ.—Պարթևական շրջանի գրամները, Դ.—Արգաւններու, Մեծն Աղբրասանդի և այլ օտարազգի շարք մը կարեւոր գրամներ, զոր հաւաքած է իր հայկ. հաւաքածոն կազմելու առթիւ:

Տխտ. Գալլընանի հաւաքածոն անձամբ տեսնելով ու քննելով գնահատած եմ, և այս տողերով ալ կրկին անգամ խնդակցութիւններս կը յայտնեմ վաղեմի բարեկամիս, իր երկարամեայ ազգօգուտ ձեռնարկին համար: Կ. Յ. ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Դ. ԱՆՔԷՊՑԻ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԿԻՆԻԿԻՈՅ

Գեր. Տ. Բարդէնեպոս Կիւլէսէրեան (այժմ Աթոռակից-Կաթողիկոս Կիլիկիոյ) Սիրումս սաղրին մէջ տուաւ յաջորդական շարքը Կիլիկիոյ Կարողիկոսները յոգեւածներուն, որոնցմէ վերջինը Յովնանէս Դ. Անքէպցիի կենսագրութիւնն էր: (Տե՛ս Սիրում, 1930, Թիւ 1, 2, և 3):

Հետաքրքրական և խղճամիտ կերպով պատրաստուած այս ուսումնասիրութեանց շարքը շատ բան կ'ամփոփէ, կը լուսարանէ և կը ճշգէտ:

Յովհաննէս Անթէպցիի մասին կարգա-ցած ատենս յիշեցի որ իմ ձեռագիրներուս համեստ հաւաքածոյին մէջ ալ կայ ձեռագիր մը գրուած վերոյիշեալ կաթողիկոսի մասին, ուր կան նաև յիշատակարաններ, որոնք կրնան օգտակար ըլլալ անոր կենսագրութեան ամբողջացման:

Ձեռագիրս ստուար հատոր մըն է 285 թղթեայ թերթերէ բաղկացեալ, լաւ հանգամանքով, կաշեպատ տախտակ կազմով, միասին: Ունի մագաղաթեայ պահպանակներ, հայերէն մետրոպեան երկաթադիր, և լատիներէն: Գրութիւնը 25 տող և բոլոր-դիր է:

Յիշատակարանք գրչէն՝ (երես 392).—

« Զստացաւ զրոցս զտէր Յովհաննէս կաթողիկոսն որ է պարծանք ամենայն ազգիս Հայոց, և ետ գրել յիշատակ իւր ամենայն նշնեցեղոյն, և իւր ծնաւդացն ամէն: »

Դիւսաւոր յիշատակարան՝ գրչէն (երես 480). —

« Փառք անծինն աստուածային. և ի ծնելոյն ի նմանէ որդւոյն միածնի, և սուրբ հոգւոյն ելողին ի նոցոյնց էութեան: Երիցն ի միում աստուածութեան հաւր և որդւոյ և հոգւոյն սրբոյ ամէն: »

« Որ և ըստ առատ իւր գթութեան և ողորմութեան միշտ զկամս հաւատով հայ-ցողացն լցուցանող է ըստ հոգւո և եկէ ըստ մարմնո. ըստ որում ի բաղմաց բանասիրեացն և զիմըս իղձս կատարեաց և ետ կարողութիւն տկար անծին իմոյ՝ գրել և աւարտել զսուրբ մատենագրիս որ կոչի մեկնիչ վասն աղաւթից և պահոց: Արդ

գրեցաւ սա ի Թուարեութեանս Հայոց ի ՌէԻԴ (1605) ի յերկրին Կիլիկիոյ որ կոչի ատանայ. ի զուան սուրբ աստուածածին և սուրբ ստեփանոսի և այլ սրբոցն որք աստ կան: Սոցին աղաւթիւքն և բարեխաւսութեամբն ողորմեա տէր վերստին զըստոցող մատենագրիս ըզսրբազան և առաքինի գործով լցեալ ի հոգւոյն սրբոյ շնորհացն որ է աղբիւր յորդառատ և արբուցանող ամենայն ազգիս հայոց, Տէր Յովհաննէս կաթողիկոսն, որ է պարծանք ամենայն ազգիս հայոց: Որ ետ գրել զսոյ յիշատակ իւր և իւր ծնողաց և ամենայն արեան մերձաւորացն, ամէն: Դարձեալ յիշեցէք զգրեող սորա զգրիզոր էրէցն որ է մեղաւք լցեալ և հոգով սեւացեալ. որ անուամբ քահանայ կոչիմ և գործով ոչ ո՛հ, ո՛հ զմեղաւք լցեալ անծն իմ: Աղաւ չեմ զձեզ յիշեցէք ի սուրբ աղաւթս ձեր և աստուած յիշէ զձեզ իւր սուրբ արքաութեան ամէն հայր մ: »

Ձեռագրիս այս յիշատակարանէն վերջ կան հինգ հատ պարտաթերթեր որմէ յետոյ տարբեր և աւելի գեղեցիկ բոլորգիրով մը չորս պրակ Ժամականացոյթիւն մը կայ գրուած: Այս երկրորդ գրիչն ալ ունի իր գլխաւոր յիշատակարանը սապէս.⁽¹⁾

« Փառք քեզ անսահման անուն և անզուգական անձնաւորութիւն հայր և որդի և սուրբ հոգի յաւիտեանս յաւիտենից ամէն: Արդ եղև զբաւ զըզութեան աստուածային տառիս և ըզժամակարգութիւնս միըստ միովջ ուղիղ կարգ եղեալ և զեկայմուտ բարբառնող ինքնահաւան անուղայս ասողացն ի բաց եւ զպիտանացուն կարգք ժամայտեղացն գեղեցկայգուն արմարեալ որ է զըծայգըրեալ աստ իսկ տեսեալ իմըս զայսպիսի անգին մագարտաշար աստուածային տառս ի բարձրբերթ որ այժմ է ի առ յոտըս ուսուցչիս իմոյ աստուածաբն շնորհաւքն զարդարեալ քաջ քարտողարիս իմոյ ոսկիազարդ երանգերանդ գունից զարդարող աստուածաբն տառիցն զարդարողի Այլքսիանոս Սարկաւազի և որ ի կրթութիւն և յուսումն ջերմեանդ և փափաքանաւք ի սրառեկայի(?): Ի խնդրոյ որ եղև հարկ: Տեսուն մերտ հոգեւորի և անախտ փիլիսո-

(1) Երեսակաւանցեղ արագրած եմ ինչպէս որ եմ:

փայլի վերատեսուչ տանա կլիկիկոյ որ եւ Սիւս որջորջի Տեառն Տէր Յովհաննէս կաթողիկոսի վասն զծայգրութեան այսմ տառիս որ եղեւ իսկ ձեռամբ փրծուն գրչի Բաղասարի զպրիւս եւ որ յիշէ իշխալ լիցի ի քրիստոսէ աստուծոյ մերո ամէն: Արդ ես վերջացեալս ամայն բարեաց մեղաւոր եւ անպիտան ծառայս ծառայիցդ աստուծոյ սուտ անուն եւ անարժան բաղասար զըպրիւս եւ անիմաստ գրիչըս ցանկացաւդ եղեալ այսմ աստուածաշունչ տառիս: Կրեցի զսա ձեռաք իմովք ի վայելումն Տէր Յովհաննէս կաթողիկոսի որ եւ աստուած բարով վայելել տացէ եւ զինքն անփորձ եւ անսայթաք կենաւք պահեսցէ ի պարծանս մեր եւ ամենայն ազգիս հայոց ամէն: Եւ մանաւանդ ընդ արժանաւորսն իշատակի աղաչեմ իշել ի տէր զգոտուակոն հոգեոր հայր իմ եւ զուսուցիչս իմ զայլքսիանոս քաջ քարտուղարն որ բազում աշխատելով զիս այսչափ շնորհի արժանի արար հայցեմք ամենազաւրէն աստուծոյ որ զինքն անփորձ պահեսցէ ի պառճառութիւն սուրբ եկեղեցայց եւ փոխարէն միտն հարիւրայպատիկ հազարապատիկ եւ բիւրապատիկ առնէ աստ եւ հանդերձելումն ամէն: Եւ զարձեալ երես անկեալ աղաչեմ իշել ի տէր որք աւելտիք ուսմամբ կամ տեսանելով կամ:»

Մնացեալը չի կայ, կան երկու պարապ թուղթեր:

Աւարտելէ առաջ, Բարդէն Սրբազան Անքիպիսիին յիշատակարանները տուած ատեն⁽¹⁾ կուտայ նաեւ Վիեննայի Թիւ 113 ձեռագրին մէկ յիշատակարանը Տաշեան Յուդակիւն վրայէն⁽²⁾, սակայն ան կը մոռնայ տող մը.

Ինձ Յովհաննէս բանասիրի
եւ սոսկ անուամբ վարդապետի
Որ քա ձեռնամբս իմ Անբախտի
Սնմամբ վարժմամբ կիւլիկեցի, եւ այլն:

Վիեննայի Թիւ 203 Շարակնոցն ալ կը գրուի 1608 ին կեսարիս, « ի կաթողիկոսութեանն Սոսյ Տեառն Տէր Յովհաննիսիս »⁽³⁾ Այս վկայութիւնը Սրբազանը բնաւ չի յիշեր:

Wichita, Kansas
U. S. A.

Յ. ՔԻԻՐՏԵԱՆ

ԴԻԻԱՆ ՍՈՒՐԲ ՅԱՎՈՒԱՅ

2

Մարտիրոս վրդ. Կաթագի՝ Ռոստոպոյկին,
առ. Եղիազար Այնթապցի՝ յերուսաղէմ:

Տրամազեալ եւ յոքնաթախիմ սողտու, միջակոտոր եւ սրտաբեկ հառաչմամբ՝ Տեառնդ իմ բաղձալոյ յուշ առնէ որդի քո յետնեալ: Այո՛, հայր, զի ընկուզին զմեզ մեղք մեր, սակայն ժտեմք առ բարեկամն ազգի մարդկան, պետն երկնային եւ զերկրորդին հայցեմք զաղերսն յասել: Տէ՛ր, մինչեւ յե՛րբ ոչ ողորմեսցիս յերուսաղէմի, եւ մեզէն իսկ բարձցուք զողոք առ Տէ՛ր՝ ոչ մատնել խապառ եւ ոչ ցրել զուխտն որ առ հարսն մեր թէ՛ ե՛կ իմ քրտնաջան մշակ, ո՛չ թէ իմ էր սեպհական աւանդն այն. որ եւ զսոյն հարկի տան՝ աղի զալարեալ եւ սիրտ լքեալ, որպէս եւ է սովորութիւն զրկելոցն ի հայրենեաց, եւ եթէ զապերախտութիւն ժխտող բամոյս զննեսցես, նա՛ զինչ ասիցեմ, միթէ չիցե՞ս տեղեակ, որ զփորձ առեալ է՝ կարէ, ասէ, օգնել: Բայց արդ՝ յանդգնութիւն է ընդ վայր խօսս. ոչ այս էին իմա լալոյ պատճառք զմերայոց տարադէմ քայքայումն ի միմեանց, ոչ բանիւ եւ ոչ արդեամբք անմիաբան կելոյն սակի էր յեղկելոյս ընդ Տեառնդ անջրելի պանտոնդանիւ Տեառն ամրանալս մեծաւ դաշնաւ, զոր եւ յայն ես ռիսացեալք ոմանք բարիատեալք ազգ եւ յազգ որոմ բանասրկեալ, մինչ զի զՎեհդ կամելով ի բարկութիւն շարժել զառ ի մեզ: Որ եւ արդեանս ընդ այն յոյժ գոհ եմ զՏեառնէ զի ոչ յառաջ եւ ոչ յետոյ զիպայ ի մէջ կատաղմանց իւրեանց, ապա թէ ոչ յիմ վերայ բարդիւր այն ես. հասուցի ի Տեառնէ անաստուածիցն այնոցիկ զոր ինչ եւ արարինն: Ո՛ր տայր ինձ ըզթեւս ըստ Դաւթեայ՝ զի թուցեալ ժամանէի առ ոտս Տեառնդ մինչչեւ իցեմ մեռեալ. բայց արդ իբր մեաաղս իցեմք ամենեքեան յահէ անաստուածին այնմիկ: Ոչ գիտես՝ թէ քանեա՛ց անպարտից հեղին զանմեղ աբիւնս, ի կիրճս շաւղաց կալով աւազակօրէն, որ եւ պատճառդ այդ արգելու զմեզ, եւ ոչ թէ խաթր այլոց հայումն: Մի՛ այլ եւ այլ կարծիս զմտաւ ածել, վարդապետ, չեմք հանդոյն այնց, որ դոյդն ինչ վարկ-

(1) Սիւն 1930 թիւ 2 երես 47:

(2) Սիւն 1930 երես 48. Եւ Տաշեան Յուդակ էջ 394 Բ սիւն:

(3) Տաշեան Յուդակ էջ 525:

պարագից թողուլ զբարեկամս և յարիլ յայլուն, որպէս և մերս Սուրբ Սարգսայ խորհրդակցացն է տեսանել այժմ: Զոր ինչ և գործենն՝ գատեցին ի Տեառնէ, այլ մերս անարժանութիւն ոչ է ըստ ասիցն թէ՛ մեծութիւն ստանայ բարեկամս և աղքատն ի բուն սիրելւոյն զրկի: այս առակս ոչ է խոտելի, բայց ի միջի մերում մի՛ լիցի այս, որպէս և ասէ մի ոմն յարտաքնոցն թէ՛ ըզմեղու մի՛ վասն խալթոցին ատեր, այլ վասն պողոյն սիրեալ, նոյնպէս և զբարեկամս՝ ասէ: Զի՞ յաճախիցիմք ցնորմամբ այսր և անդր, սիրելի՛, եթէ զմարդկան հաճութեան սպասեմք՝ ըստ ասիցն, նա՛ ծառայութեան Տեառն տարազիր գտանիմք: այլ արդ զինչ և իցէ ի լուռ եւեթ կալով տեւեմք ճգանց, տանիմք նեղութեանց, համբերեմք պանդխտութեան, ոչ ուստեքէ այս թշուառութիւն զառ ի մեզ, եթէ ոչ ի հինից բանսարկուին: և ընդ այս պարտիմք ընդ համբերողին մեծի տանել վշտակութեանս, մինչև այցելութիւն մի յուստեք յայտնեցի, յետ այնորիկ իւրաքանչիւր ոք զիւրն կամս հաճեցի: Մահտասի Սարգիսն ևս առ իս կայ ի Թաքրտաղ: յոյժ բողձայ և նա փութալ ի տեսութիւն Վեհիգ, այլ ոչ կարէ փոյթ գալ յաղազս պղծոյն սաստկութեան: քանի մի օր այլ սպասեմք, միթէ աղօթք Վեհիգ յօգնեալ՝ բարձցի տրտմութիւնս:

Նոյեմբեր ի ԺԱ. [1657] ծրաւ, բաւեսցի սիրով Աստուած Սուրբ Հոգւոյն:

Է

Ղազար վրդ. Կլմպօղ՝ Կ. Պոլսէն, առ
Նղիազար Այնթապցի՝ յերուսաղեմ:
(Խ-՝ ԴԷ ԴԷԷ ԶԷԷԷԷ)

Այնմ եւեթ պարապումն անձինս ըզձաււոյ և բարեբարոյ սուրբ հօրդ Նղիազար վարդապետի քաջի բարեունապետի արհի՛ գերկոսին զգաստակ ձեռին քո համբուրեցից հանդերձ զգարչապարաւ քով փարեցից, ողջութեամբ մեծաւ խնդալ ի Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս միշտ և յարածամ. ամէն:

Ընդ երկրպագելի տաղաչափ ոտիդ սուղ դոյզն ինչ յայտ լիցի սրբութեանդ, հայր իմ բարի, զի զանարժանութիւնս ոչ էիր արեր անտես, այլ յիշելով և մխիթարելով հանապաղ նօժօսիւ քոյով՝ զբարեբարեւն քո

յիշատակեմք և օրհնող և աղօթող եմք միշտ, զի զրեալ էիր վասն զալստեան մեբում. ողւով չափ ուրախ եմք և ջանամք իրբն զթոշունս թեւս ստեալ վերանալոյ և զօրհնեալ քաղաքդ և զտեսնակոխ սուրբ քաղաքիդ զհոգն լիլկ և զսուրբ դամբարանն անարժան աչօք տեսանել և բերանով համբուրել, գոնէ լինիցիմք արժան, և զօրհնեալ զախպդ տեսանելոյ փափաք և կարօտ եմք, բայց զեւս իրաց նկատեմք. զեւս ևս այսպիսի աղմկի միջի եմք՝ խնայելով զաթոնն սուրբ՝ թէ ողորմութիւն քրիստոնէից հասանի ի վանքն խղճեալաց, այլ սպրդեալ խարերայս այս՝ վասն իմ ծովացեալ մեղաց եղև այս: Կաթուղիկոսն զիր օրհնութեան քաղաքիս և մեզ էր առաքեալ հանդերձ սրբալոյս մեռնուն՝ սակս նըրբակելոյ զքաղաքս Մինաս վարդապետն Գաղատիոյ, և մեր թղթին պատճառն արգելման Մինասն եղև: և խոովութիւն, աղմուկ, գժտութիւն բազում եղև, և զապայն Աստուած է գիտակ՝ թէ՛ ո՛րպէս է լինելոց: Այսչափ խռովութիւնս է ի քաղաքիս, քան զթումալինն է աւելի: և կեալ նըրբակն բռնի զքաղաքս նըրբակել կամի, վաղվեան աւուր չարն որ ծնանի այսքան աղմկի միջի զպատճառն առ իս ձգելով ըստ կարճեաց քոյի: Այն շուն շնացեալ Սիւթճին հայհոյի Որդւոյն Աստուծոյ ինչ բանի մէջ մտաւ, նաև Պիւնեաթ պիղծքն և Սիմոն կախարդն ապականեցին զաշխարհս, ամենայն զեկեղեցեաց քակելու սէպէպ նոքա եղև: Եթէ Հոգին Սուրբ տնօրինէ արժանանալ տեսութեան հօրդ իմոյ բարւոյ՝ մի ըստ միովն զեկուցանեմ զխորհուրդ սրտիս՝ թէ՛ ո՛րպէս անցք անցին ի տեղս յայս, և ոչ է գրով արկանելի: մեր եղբայր Յովսէփ վարդապետն և Տէր Մարտիրոս սիրելի առաքիչն քո՝ ի նմանէ տեղեկացիր զամենայն: Այլ և զսուրբ հօրդ զխրատն հայրաբար և բարեկամաբար յանձն առնում, ողւով և մարմնով ի հնազանդութեան և ի ծառայութեան կեամ, միշտ ծառայ եմ և եղէց և է անձնելիսան կամօք քեզ մինչև յեւս շնչոյս: Մեր ջանքն այլ այս է՝ եթէ զերժանիմք յայս չարեացս՝ երես ի քարշ, բոկ ոտամբ և զըլխաբաց դալու եմ ի ծոցս քո և երկրպագութիւն սուրբ տնօրինականաց և տեսութիւն սուրբ եղբարցն ամենեկուն և Սուրբիս վարդապետիս և ներսէս որդւոյս: և

աղօթք և օրհնութիւն ձեր անպակաս լիցի ի վերայ մեր. և խնդրեմ ի յապենիադ բարեւրարէն մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ զքեզ ընդ երկայն աւուրս պահեսցէ իրբն զջահ անշիւջանելի բազմահոյլ եղբարքք՝ ի պարծանս համայն հայկական տոհմի և ի պայծառութիւն սուրբ դամբարանի և աշակերտելոց մանկանց սուրբ եկեղեցւոյ։ Այսքանս բաւեսցի. առ այս ողջ լե՛ր, ողջագուրեալդ ի Հոգւոյն Սրբոյ։ Ծրեցաք ի զընտանի միջի յունուար ին. օրիս։ Ղազար ծառայ քո երկրորդադէ զգարչապարս քո զերկոսին. ծառայ քո եմ ես՝ ծառայ և որդի աղախնոյ քո, արա՛ զիս իրբն զմի ի վարձկանաց քոց. ամէն, ամէն. եղիցի, եղիցի։ Դարձեալ մեր հոգեւոր հօր Տէր Բարդամիւն մահտեսոյ և խօճա Մուրատ եղբօր մերոյ ողջոյն մատուցանեմք. Ստեփաննոսի և Սարգիս պապայիս և այլ եղբարց ամենեցուն ծառայ եմք։

Հրատարակեց՝ Մ. Ն. Ն.

“ՄԱՅՐ ՑԱՒԱԳԻՆ,,

Տառապանքիդ առջեւ անգոր՝
Խոնարհօրէն եւ մեմաւոր,
Քե՛զ կ'աղօթեմ ւրսիս խորէն,
Ո՛վ երկնաւա՛ Մայր լուսեղեն։

Դու, զըբառաս Մայր Թագուհի,
Որդեկորոյս Ասուածուհի,
Ճանչցաւ վիճքը այլ տկայիւր
Եւ հեզութեամբ զայն կրեցիր։

Զարչարանքին հանդէպ Որդւոյդ՝
Լըռեցուցիր լաւերն հոգւոյդ,
Եւ անգանգա՛ս՝ խաչին տփին՝
Հաւանեցաւ Տիրոջ կամին։

Մահը գրկած բեւեռուդ մեջ՝
Բորբոքեցիր սիրոյ անեղ
Ասրուածք՝ Բու մայրական
Կուրծքիդ նեքեւ անյեղական։

Դու, Մայր բարեաց, մեզ ցոյց տուիր
Կենաց ուղին ուր անբասիր
Պէտք է փայլենք, միտք անսրտնջ
Եւ հաւատ՝ մինչեւ մեր վերջին շունչ։

Մարտ 1932, Գանձիւրի

ՄԵՂՐԻԿ

ԱՄԵՆ. Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԻԻ ՀՕՐ ՃԱՌԸ

Իր Նախագահութեամբ առաջին անգամ
գումարուած Միաբանական Ընդհ. Ժողովոյ
մէջ։

Գերաշնորհ, Հոգեշնորհ և Բարեշնորհ

Միաբանակիցք իմ, եղբարք և Սիրելիք ի
Քրիստոս։

Երեք ամիսներէ ի վեր ձեր մէջ եմ արդէն,
ստանձնած՝ պարտականութեանց լուծը, զոր
Պատ. Միաբանութիւնդ աւելի քան ութ ամիս-
ներ կանուխ առաջարկած էր ինձ իր բարեհաճ
ընտրութեամբը, յիտ վախճանի ամէնուր և իմ
անմոռանալի և ամէնարժան Հօր, որոյ և իր
բոլոր երանաշնորհ նախորդաց յիշատակն օրհ-
նեալ յաւիտեան։

Թոյլ տրուի ինձ, այս առթիւ, երբ առաջին
անգամ կը նախագահեմ զիս ընտրող ժողովոյդ
գումարմանը, անգամ մը ևս յայտնել զգածուած
սրտիս շնորհակալութիւնը, իմ մասին յայտ-
նուած վստահութեան համար։

Բարութեանց Տէրը շնորհէ՛ ամէնուր և ինձ
կեանք և հոգի բարի, կարենալու համար կա-
տարել մեր պարտականութիւնքը և արդարա-
ցընել ազգին ակնկալութիւնները։

Եթէ դէթ տարի մը բոլորած լինէր արդէն
պաշտօնի ձեռնարկելէս ի վեր, պիտի պարտա-
կանութիւն նկատէի և կարենայի իսկ կատար-
ուած աշխատութեանց համարատուութիւն մը
ներկայացնել այսօր այս Աթոռէն՝ ամէնուր և
Ազգին իսկ։ Բայց եռամսեայ ժամանակամիջոց
մը հազիւ թէ պիտի բաւէր ճանչնալու և ըմ-
բռնելու համար այսպիսի դարաւոր և բարդ
Հաստատութեան մը կարիքները, և զանոնք գո-
հացնելու համար հարկաւոր եղած միջոցներն ու
կարելիութիւնները։ Հետեւաբար թո՛ղ ներուի
ինձ՝ եթէ վստահակ հաշիւի, իմ պաշտօնիս՝ այ-
սինքն ազգին այս նուիրական Տան վերաբեր-
մամբ իմ պարտականութեանցս մասին իմ ըմ-
բռնումս միայն կարող կ'ըլլամ յայտնել այժմ
քանի մը բառերով։

Դիպուածաւ չէ որ Տուն կոչեցի այս դարա-
ւոր յարկը. իմ համոզումս է արդարեւ թէ ա՛յդ
է անոր ամենէն բնորոշիչ նկարագիրը. դորձի
կամ շահու հաղորդութեամբ հաւաքուած ան-
գամներու ընկերակցութիւն չենք հոս, այլ նուիր-
ուածի ուխտով գոյաւորուած եղբայրութիւն մը,
որ եկած է հոս ապրիլ և իրագործել հաւատքի
և սիրոյ կեանքը։

Աստուծոյ վառքը և ազգին սէրը. այս զոյգ
զգացումներուն մէջ է որ կը կայանայ այս Տան
ոգին կամ նպատակը։ Աստուածպաշտութիւն և

ազգասիրութիւն, ասո՛նք պիտի լինին յետ այսօրէս, ինչպէս եղած է ցարդ, այն կրկին միջոցները, որոնցմով պարտինք ամէնքս քանալ ընդ միշտ իրականացնել այդ նպատակը:

Աստուածապաշտութեան մասեր են. կրօնական կեանքը, եկեղեցական կենցաղը, հոգեւորական նուիրումը: Դարերու երկար ընթացքին մէջ կանգուն մնացած է այս Տօնը, որովհետեւ անխափան պաշտուած է Աստուած հոգեւոր եւ շնամարտութեամբ այս նուիրական բարձունքին վրայ՝ զմեզ կանխող սերունդներու կեանքին, կենցաղին եւ բարոյական նուիրումին մէջ: Պէտք է շարունակուի, պէտք է շարունակենք այդ կարգն ու կանոնը: Անոնք որ յանուն որեւէ ձեռնարկի կամ մտածութեան կը փորձուին ալլալիլ դարուց ի դարս շարունակուած այս ազգութիւնը, այս Հաստատութեան բարեկամներ չեն երբեք:

Այս Տօն մէջ, որ ամէն բանէ առաջ Տօնն է Աստուծոյ, ամէն բանէ աւելի պէտք է թագաւորէ Աստուծոյ խորհուրդը:

Իսկ ազգասիրութիւնը, զոր պարտինք ապրիլ այստեղ, ամբողջովին կը բովանդակուի այն ֆանադութեան մէջ, զոր մենէ իւրաքանչիւրը առանձնաբար եւ ամէնքս միասնաբար պէտք է ունենանք Քրիստոնէութեան ոստանին մէջ բարձր պահելու համար Հայ Ազգին պատիւը եւ Հայաստանայ Եկեղեցւոյ զիրքը, կարենալ մեր ժողովրդեան համար հոգեւոր մխիթարութեան մշտական աղբյուր մը եւ մտաւոր մշակոյթի եւ կրօնական ու բարոյական դաստիարակութեան վառարան մը ընելու համար այս Հաստատութիւնը:

Փա՛ռք երախտաւոր նախնիքներու անոնք ըրած են իրենց կարելին, Ս. Երկրին մէջ մեզի կտակելու համար նուիրական այն ժառանգութիւնը, որ հակառակ ժամանակի ընթացքին մէջ ենթարկուած քաղաւմ կրճատումներու եւ նուազմանց, տակաւին կրնայ մեզի երախտագիտութիւն հարկադրել անոնց սուրբ յիշատակին:

Մեր պարտքն է, եղբարք իմ եւ Սիրելիք, արթնենք եւ անթարթ աչք հակել եւ անընչ պահել կանթիլը զոր անոնք կախած են հաւատացեալներու համայնքներէն մաշած խաչքարերու առջեւ եւ մոմեղինաց բոցէն ծխոտած կամարներն ի վար: Այդ լոյսը մեր ազգային պատիւն ու պարծանքն է, մեր քնքնաւնդ եւ խմորուն հոգածութեան մշտական առարկայ պիտի լինի ան: Հայ-Եւրոպայէ մին պահպանութիւնը Տիեզերական երեսօտադէմին մէջ՝ պէտք է լինի մեր ազգասիրութեան հոգեւոր զինուորութեան գերագոյն պարտականութիւնը, որու առջեւ պէտք է տեղի տան, եթէ երբեք անողոք հարկ մը պահանջէ, բոլոր միւսները: Մենէ ակնկալուած ազգասիրական մէկալ պարտականութիւններն են, ինչպէս վերեւ ակնարկուեցաւ, հոգեւոր մխիթարութեան եւ կրօնական դաստիարակութեան գործը, որ սկիզբէն իսկ արդէն եղած է բարեբախտաբար այս Տօն մէջ եւ Հոգեւոր Ամեն. Դուրեկան Սրբազանի պատրիարքութեան օրով առա-

ւելագոյն եւ գնահատելի աստիճանի մը հասած: Ամէնքս դ՛հ եւ ուրախ միայն պարտինք լինիլ անշուշտ այս շարժումով ձեռք բերուած եւ աւելիին եւ յուսադրութիւնը ներշնչող գեղեցիկ արդիւնքին համար:

Երբ կը խորհինք այս կէտին մասին, եղբարք իմ եւ Սիրելիք, չզոյրենք երբեք ի մտի ունենալէ սա պարագան թէ ոչ մէկ ատեն իր փոխարեքական կամ նկարագրական իմաստովը նոյն իսկ՝ այնքան արտառուչ եւ նուիրական եղած է աստուածաշնչական այն պատգամը. «Ե՛լ ի վերայ լերինդ բարձու, Աւետարանիլդ Սրտին... մխիթարենցէ, մխիթարենցէ զժողովուրդ իմ, առէ Տէր...»: Կատարական, հոգեւորութեամբ, տառապանքի անհուն դաշտին մէջ չուարած, բայց իր աչքը յայտի մայրատակումներէն հեռացնել չկրցող այս ժողովուրդը, որ մերինն է, մենէ կ'ակնկալէ իր կոչկոծուած հոգիին մխիթարութեան լաւագոյն մէկ մասը: Եւ այդ մխիթարութիւնը անխալ լրիւ ստացած պիտի լինի Սրտէն, եթէ կարենայ առնուլ միշտ բարի լուրեր մեր մասին, բարոյապէս խաղաղ հոգեւորապէս բարգաւաճ՝ զբաղան եւ կրթական վաստակներով արդիւնալից կեանքի մը վերաբերմամբ: Աշխատինք տայ իրեն այդ մխիթարութիւնը՝ մեր կեանքովը նախ, եւ յետոյ այսօր մեր բնովը, մեր մասնաւորը եւ քրիստոնէական կրթութեան եւ դաստիարակութեան մեր գործունէութեամբը, ու վաղը, երջանիկ թոսական այս Հաստատութեան համար, անոր ծոցէն մեկնելիք երկտասարդ եւ կըրթուած եւ հոգեկից եկեղեցականներու առաքելութեամբը:

Այս Տօնը, լինելէ վերջ Տօն Աստուծոյ, է նաեւ Տօն Ազգին: Եթէ չկարենանք փառաւորել զայն իրիւ աստուածապաշտութեան կայան, կը մթաղին Աստուծոյ նայուածքը մեր վրայ: Իսկ եթէ չկարողանանք միշտ աւելի բարձրացնել զայն իրիւ վառարան աղբիւր եւ մաքուր ազգասիրութեան, կը խռովուի ազգին բարի ժըպիտը հանդէպ մեզի: Չմայս պէտք է առնել եւ զայն չթողուլ: Միանգամայն կատարենք մեր զոյգ ազգային այդ պարտականութիւնները:

Բայց կատարելու համար այդ պարտականութիւնները, պէտք ունինք միջոցներու, որոնք կրկին են անշուշտ. բարոյական եւ նիւթական:

Առաջինը, կարեւորագոյնը, մեր ձեռքն է ունենալ զայն կամ ոչ: Եթէ կ'ուզենք որ իրապէս արդիւնաւորուի Ս. Աթոռոյս նկատմամբ ունեցած մեր սէրը, պարտինք գիտնալ նախ սիրել զիրար. եղբարքութեան զգացումը դատարկ բառ մը՝ ձեւ մը կամ տարազ մը պէտք չէ լինի, այլ զապափար մը եւ իրողութիւն մը. երէցը պէտք է սիրէ կրտսերը՝ իրիւ ապագայի յոյսն ու ծագիլը. ու կրտսերը պէտք է սիրէ երէցը՝ իրիւ կենդանութեան արմատը, ու երկուքն ալ, այսինքն ամէնքս ալ՝ պէտք է յարգենք օրէնքը եւ իշխանութիւնը, արմատն ու ծագիլը պէտք է միշտ զոգուած մնան իրարու հետ՝ սիրոյ եւ օրէնքի կենդանութեամբ: Խաղաղութեան եւ յառաջդիմութեան ապահովութիւնը կախած ունի

այս երկուքն՝ սէրէն և օրէնքէն միանգամայն։
Ներքին ինձ այս առթիւ յուսարից պարագայ մը ներկայացնել։ Միարարտութեան անգամ ներքին ուսման, թուով աւելի քան 14, առաջարկ ներկայացուցած էին ինծի տառապէս գործադրել Տնօրէն ժողովոյ կազմին մասին օրէնքին տրամադրութիւնը։ անարդար չէր իրենց փափաքը՝ կանոնական տեսակէտով, քանի որ օրէնքը, թէև սկիզբէն իսկ անգործադրելի մնացած՝ շատ հասկնալի պատճառներով, կը մնար ի գօրու։ Եւ սակայն, որովհետև իմ խորհելու եղանակաւ շատ գործնական պիտի չլլար սկիզբէն իսկ շրջագործուած օրէնք մը յանկարծ և ամբողջովին գործադրութեան դնել, մտածեցի որ այս անգամ նկատողութեան առնուել միմիայն Համարատուն և Համարառուի կէտը։ Ուրախ եմ որ պահանջողք անխող չհղան իմ խօսքերուն։ Բայց շատ աւելի ուրախ եմ որ խնդրոյն հետ առնելու թիւն ունեցողները մանաւանդ, օրէնքի փափաքով՝ զիրարացուցին եղած առաջարկին կատարումը։ Վասնզի ամէնքն ալ սէր զգացին միմեանց և իրարմով՝ Հաստատութեան հանդէպ։ Այդ սէրն է որ ծնունդ տուաւ այսօրուան այս գումարման պատճառին, որ վստահ եմ թէ պիտի բերէ մեզի նոր և գեղեցիկ խաղաղութեան մը գրաւականը։

Իմ ջերմ փափաքս է որ ամէն ինչ տնօրինուի միշտ սիրով և օրէնքի գիտակցութեամբ։ Եթէ, այսպէս, զօրաւոր լինինք բարոյապէս, ինքնին կը զօրանանք նաև նիւթապէս։ Վասնզի զուարթ, խաղաղ և բարի հոգին, այսինքն սիրալիք հոգին է որ կը զրդէ միտքը «ի հնարս»։ Նիւթական ըսելով՝ կ'իմանամ նախ Ս. Աթոռոյ կազմակերպական գիծակը, և յետոյ ելմտական կացութիւնը։ Կը խորհիմ թէ այս մասին կան կարեւոր ընելիքներ։ Բոլորիկ թուլացումներ յառաջ եկած են կրթական և կարգապահական կազմերու վրայ։ Կը յուսամ թէ կրթարանը չուտով կը կարգադրուի հաստատուն և վերջնական ձևի վերածելով՝ զպրոցական ծրագրերը, որ պատրաստութեան մէջ է արդէն։ Իսկ վանական կարգապահութեան վերաբերեալ կէտերն ալ, ելմտական տարիէն առաջ յուսով եմ թէ կը գտնեն վերջ, երբ պատրաստուին և կիրառութեան դրուին այդ առթիւ անհրաժեշտ դատուած կանոնադրութիւններն ալ։ Գոհարագոյնը՝ բուն նիւթականը կամ ելմտականն է, որ, ինչպէս գիտէք ամէնքդ, և ինչպէս գիտէ ազգն համօրէն, կը ճնշէ մեր վրայ։

Խանգարուած չէ մեր տնտեսական կացութիւնը։ Բայց հետի է նախանձելի ըլլալէ, քանի որ պարտքի կարեւոր բևե մը ունինք մեր գլուխին վրայ։ Աղքատ չէ Ս. Յակոբայ Տունը, (օրհնութիւն առօր տնտեսականը նախահոգացող հին վարկներուն և նուիրատու բարեպաշտներուն) բայց իր կալուածական գրամագլուխին մէկ մասին անշարժացման և մեծ մասին ներկայ համաշխարհային տագնապին պատճառաւ նուազման հետևանքով, չունինք հարուստ Հաստատութեան մը գիւր կեանքը։

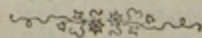
Կը փափաքեմ մտածել թէ մեր ելմտական զօհարութեանց այն մասն ալ, որ մօտաւոր անցեալներէն կուգայ մեզի, հետևանք է ոչ թէ ուղղամտութեան՝ այլ հասկցողութեան պակասին։ Կրօնաւորներ ենք ամէնքս ալ, և ա'լ աւելին՝ վանականներ, այսինքն աշխարհէ մեկուսացած մարդիկ, որ բնականօրէն չեն կրնար ունենալ լիւսի շահեցողութիւնը աշխարհը վարող այն զիւային ոյժին, զրամին կամ հաշիւին, որ ահա տատամտումի մատնած է այդ տեսակէտով ամենէն հանրահռչակուած հղօր ուղեղները, աշխարհի մեծագոյն հաշուագէտները։

Եւ որովհետև մեր ելմտական կացութեան դարման մը խորհելէ առաջ պէտք էր նախ ուսումնասիրել զայն, յետոյ, ըստ արժանւոյն, տնօրինելու համար պարտն ու պատշաճը, Տնօրէն ժողովոյ համախոհութեամբ հրաւէր ուղղած եմ նախկին Նախարար և հանրածանօթ ելմտագէտ և ազգասէր Հայու մը, Վսեմ. Ռօկան Պէյ Մարտիրոսին, հաճիլ զալ Ս. Աթոռ, և յետքննութեան և ուսումնասիրութեան տեղեկագրել մեզ մեր վիճակը և ընել իր թելադրութիւնները։ Ուրախ եմ որ, Նորին Վեմութիւնը ընդունած է մեր հրաւէրը, և խոստացած է ի մօտոյ իմացնել մեզ զէպի մեզ իր մեկնումին նշանականը։ Վստահ եմ թէ այս կարգադրութեան թէև մեծապէս պիտի օգտուի Ս. Աթոռ, նիւթական վերանորոգման տեսակէտով։

Ահաւասիկ, Եղբարք իմ և Սիրելիք ի Տէր, ընդհանուր գիծերը իմ ըմբռնումին՝ վերաբերմամբ իմ պաշտօնին։

Ըծուած եմ արդէն գործի, և, հակառակ կըլլիմայական փոփոխութեան ազդեցութեանը արդէն ոչ-քաջակալով իմ առողջութեանս վրայ, աշխատութիւնը և կամքը չէ որ կը պակսին ինծի։ և պիտի ընեմ իմ բովանդակ կարելին ծառայելու համար Աստուծոյ և Ազգին այս Տան։ Իմ անկեղծ և խոր փափաքս է միայն որ գործակից լինինք միշտ ամէնքս իրարու։ Սէրը, խաղաղութիւնը և օրէնքին յարգանքը միայն պէտք է միշտ առաջնորդեն մեզի՝ այս զօհարին այլ քաղցր յուժին ներքեւ, ծառայելու համար Աստուծոյ, Ազգին և իր Եկեղեցիին և Ս. Աթոռին։

Կը մաղթեմ որ Տէրը մխիթարէ մեր տառապեալ ազգը, զօրացնէ մեր նահատակ Եկեղեցին, ի հաստատութեան և ի պայծառութեան պահէ Սուրբ Աթոռ, և օրհնէ ամէնքս։

ԶԵԹԻՆԵԱՆ ԿՏԱԿ

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԵՆ

ՎԱՐՈՎԱԿԱՆ ՆԻ ԺՈՂՈՎԱԿԱՆ

● **Փետր.** 29ին գումարուեցաւ Միաբ. Ընդհ. Ժողովը, նախագահութեամբ Ս. Պատրիարք Զոր և ատենապետութեամբ Տ. Տիրան Վարդապետի Ն. Ամենապատուութիւնը կարգաց բացման նաւար, որ հրատարակուած է թերթիս այս թիւին մէջ: Ատենապետը, ի պատասխան այս նախին, կարգաց շնորհակալութեան ուղերձ մը, որ պիտի երևի յաջորդ թիւին մէջ: Ժողովը ընդունեց Տ. Դէորդ, Տ. Վահան և Տ. Կիւրեղ Վարդապետներու հրաժարականը Տնօրէն Թորոսեղի անդամակցութենէն, և յաջորդ նիստին յետաձգեց երեք նոր անդամներու ընտրութիւնը:

● Մարտ 1ին, Սրբազան Պատրիարք Զայրը, ընկերակցութեամբ Տ. Կիւրեղ Վարդապետի, այցելեց Մր. Աթէլտուրի և Վեր. Զայր Գրքադընի, քաղաքիս Անկիլիքան եպիսկոպոսարանին մէջ:

● Մարտ 2ին, վերստին գումարուեցաւ Միաբանական Ընդհ. Ժողովը և ըստ օրինի Տնօրէն Ժողովոյ անդամ ընտրեց Տ. Սմբատ Սրբազանը և Տ. Տիրան և Տ. Զայկազուռն Վարդապետները: Այս առթիւ, Տ. Նորայր Վրդ., որ Ընդհ. Ժողովի Բ. Ատենապետն էր, եղաւ Ա. Ատենապետ. իսկ Տ. Գարեգին Վրդ. ընտրուեցաւ առաջին Ատենադպիր և Տ. Սիւն Վրդ.՝ երկրորդ Ատենապետ:

● Մարտ 4ի Տնօրէն Ժողովոյ մէջ, Լուսարարապետ Տ. Մեսրոպ Սրբազան վերընտրուեցաւ Ատենապետ. իսկ Տ. Տիրան Վարդապետ ընտրուեցաւ Ատենադպիր:

● Մարտ 7ին, Ս. Պատրիարքը, ընկերակցութեամբ Տ. Մեսրոպ Սրբազանի և Պ. Նուրեանի, Յուպէ իջաւ Զանգ. Պ. Օննիկ Զէթինեանի կտակին վերաբերեալ գործով մը, և երեկոյեան վերադարձաւ:

● Մարտ 9ին, Տ. Կիւրեղ Վրդ. և Պ. Նուրեան, յանուն Պատրիարքարանի, ներկայացան Ժընէվի ազգաժողովէն զրկուած Վանանց և մանկանց պաշտպանութեան յանձնաժողովին, որ գոհունակութեամբ արձանագրած է քաղաքիս հայ իգական սեռի և մանկութեան բարոյական կեանքի մասին ստացած տեղեկութիւնները:

● Աւարտած ըլլալով Գուրեհանաթէնի շինութիւնը, որդեակեցաւ ընդհուպ վարձու տալ զայն: Ինչպէս կը յիշուի, այս կալուածը, որուն համար ծախսուած է 3700 ստերլինի գումար մը, ամբողջովին շինուած է հոգեւոյն Դուրեան Սրբազան Պատրիարքի յորեւեանին առթիւ Զընդ-կաստանի, Ամերիկայի, Եւրոպայի, Եգիպտոսի և այլ տեղերու կարգ մը պատուական ազգայնոց նուիրատուութեան արգիւնքովը, Ս. Աթոռիս կողմէ տրամադրուած գետինի մը վրայ: Զատյալը պիտի յատկացուի ի յիշատակ Դուրեան Սրբազանի՝ գրական և կրթական նպատակներու:

Փետր. 4ի շաբաթ օրը, Յուպէի մէջ մեծաւ նոյն բաղախի մեծագինեւն **Պ. Օճնիկ ԶԵԹԻՆԵԱՆ**, եւ յաջորդ օրը, քաղովմը կատարուելով, մարմինը ամփոփուեցաւ տեղոյն ազգային գերեզմանասան մէջ: Յուպէի արհաւիրութեան համար յատկապէս Յուպէ իջան Գեր. Տ. Մկրտիչ Սրբազան Աղաւունի, որ դամբանականով պատուեց հանգուցեալին յիշատակը եւ միաբանութեան անդամներէն Տ. Տ. Զամազասպ, Մուսեղ, Ներսէս, Տիրան, Գաբէլին եւ Սիւն Վարդապետներ: Զանգուցեալը քննորդին էր ծանօթ մատուական եւ բանասէր Ազն. Պ. Յր. Մուրաշի: Տարինն առաջ առակներսով էր վաճառու ժողովակալուրդ Վարդապետին, ուր ստացած էր բարի կրթութիւն, ազգային օգի եւ եկեղեցւոյ եւ Ս. Արոսոյս համար նախանձախնդիր սիրոյ գպայում: Մեծաւ 61 տարեկան, ամուրի: Իր կենդանութեամբ Ս. Արոսոյս կսկած ըլլալով իր հնչուն հարստութիւնը, 3700 ստերլին, որուած է Ս. Քաղաքի վանապատկան մէկ զէթինի վրայ իր յիշատակին կառուցանել հաստաբարձ կալուած մը: Ս. Պատրիարքը ցուակցական այցելութիւն տուաւ հանգուցեալին միակ ազգական Պ. Յր. Մուրաշի, օրհնեց Զէթինեանի յիշատակը, եւ նոյն ատեն իր եւ Միաբանութեան ջեմ շնորհակալիք յայտնեց Պ. Մուրաշի, կսկիկն զործադրութեան առիթ իր ցուցած աղմուսախոս բարեխոսութեան համար:

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՆԻ ԲԵՄԱԿԱՆ

● **Փետր.** 27 ին, շաբաթ օր, ըստ Զին Տոմարի Տեառնեղառաջի տօնին՝ պատարագեց Լուսարարապետ Տ. Մեսրոպ Սրբազան և քարոզեց ըստ աւանդին պատշաճին Նիւթ առնելով Սիմէոնի կանխատեսութենէն՝ քացատրեց թէ ինչպէս Աւետարանի քարոզութիւնը պատճառ եղաւ աշխարհի մեծագոյն յեղաշրջումին, կրօնականութիւն անարդար օյժերու վրայ հիմնուած հին մեծութիւնները, և բարձրացումի համարայ քանկալով անանուն բայց մարտը զօրութեանց առնել:

● Յաջորդ օրը, կիր., Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ, ինչպէս ամէն երկու շաբաթին անգամ մը ընդհանրապէս, Ս. Յարութեան Տաճարի հայկական Դոգդոմայի մատարան մէջ: Պատարագեց Տ. Դէորդ Վրդ. և քարոզեց Տ. Զոսէ Վրդ., որ, անդրադարձութեամբ Տեառնեղառաջի երկու տօնի տօնի զազաւարին, ոգեկոչեց աշխատողոյին՝ Սիմէոնի և Աննայի՝ հաւատքը իրայէլի վրկութեան նկատմամբ, անոնց արտի բարեպաշտական կրակին և օրուան տօնի կցորդ եկեղեցական լոյսի և ժողովրդական հրապառուութեան արարողութեանց մէջ մատնանշեց խորհրդանշանը կրօնական կեանքի հոգեւոր հուրին, որով միայն կրնայ իրապէս պայծառանալ և ոգեւորուիլ անհատներուն և համայնքներուն բարոյականը:

● Նոյն օրը, Ս. Զընդապետական վանուց տաճարին մէջ Տ. Նորայր Վրդ. պատարագեց և քարոզեց Վերթայք գործեցէք մի՛ զկորստական կերակուրն, այլ զկերակուրն որ մնայ ի կեանան յաւիտեականս, զոր Որդին Մարդոյ տայէ ձեզ:

ընտրանին վրայ, հասկնցնելով թէ՛ գաղափարի և արբույթան կեանքը հոգեւոր մտադրաւումներէ՝ միայն կրնայ ընդունել իր սնուցիչ ոյժը:

Յաջորդ օրը, փետր. 29 ին, իշ. Ս. Մինասի մատրան մէջ, որ անդատական է մեծ Գանձարանին, և Ս. Գլխադրի և Ս. Մակարայ նուիրագործ արբարաններուն կշտին՝ իր երբեակ սեղաններովը և բազմաթիւ արքոց նշխարներու և վարդապետական և հովուական գաւաղաններու՝ խաչկրու՝ աշերու և այլ նուիրական կանուց համահաւաքուած գումարութեամբը, Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին ամենէն հինաւորաց և խորհրդաւոր մասերէն մին, Մրոց Ասովմանց և Ս. Սարգսի տօնին առթիւ, պատարագեց Տ. Մուշեղ վրդ.: Տպարտիչ էր ուխտական եռուզեւոր զօր թէ՛ երկոյի նախատեսակին և թէ՛ օրուան պատարագէն վերջ ի հանդէս բերաւ ժողովուրդը, երկուշաբթի և բարեկարգ տողանցութեամբ կատարելով աղօթքի և երկրպագութեան իր պարտականութեան վրայ:

Մարտ 5 ի շաբաթ օրը, ամբողջ Միարանութեան՝ աշակերտաց և վանքերի գաղթական ժողովուրդին մասնակցութեամբ փառաւորուեցաւ Ս. Սահակ Պարբեւ Հայրապետի օհը, Ս. Գլխադրի մատրան մէջ՝ Ս. Պատարագով, զոր մատոյց Տ. Յակոբ վարդապետ:

Յաջորդ օրը, կիր., 6 Մարտ, Ս. Յակոբայ տաճարին մէջ պատարագեց Ս. Սիւրբ վարդապետ. Ս. Պատրիարք Հայր, անդրադարձութեամբ եւրեկուան տօնին՝ քարոզեց Ս. Սահակ Հայրապետի յիշատակին առթիւ. ներկայացուց մեծ Հովուապետին կեանքն ու գործունէութիւնը. վերլուծեց անոր տեսիլքը, անոր մէջ բերեղացած ցուցնելով Հայ ցեղին ըմբռնումը իր բարոյական և ազգային ազգային մասին, և զրուագներ մանրամասնելով անոր կեանքէն՝ զասեր եղբակացուց եկեղեցւոյ պաշտօնէութեան և ժողովուրդին համար:

Մարտ 8 ի զշ. և 10 ի եշ. օրերուն, սրտայայտ մեծվայելութեամբ կատարուեցան Մրոց Ղ. Եւսեփեան և Վարդանանց օհախմբութիւնները. այս վերջնոյն նախատեսակին, Շնորհալուս շնորհաւորաշին երգեցողութեան պահուն Հիթու մի պատմական գաւաղանը ի ձեռին ունէր Սըրբազան Պատրիարք Հայրը, որ և յիշատակութեան մաղթանքը արտասանեց գլխաւոր նաւատակներուն զիմաւնական անուանակոչութեամբը: Վարդանանց պատարագը մատոյց Տ. Կլեարդ վրդ.: Ս. Պատրիարքը կարդաց ծաշու գիրքը, անոր կցելով եղիշէի պատմութեան երկու սրտազբաւ հատուածներու ընթերցումը: Պատարագիչը քարոզեց, ցոյց տալով վարդանանց ապագական շարժումը ոգեւորող բարոյական նպատակը. խղճի ու կրօնի ազատութիւնը, որ վիճակորական պարտութեանէն ետքն ալ մնաց անպարտելի:

Մարտ 11 ի ուրբաթ օրը, ըստ իրաւական սովորութեան, Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Աստուղ Ս. Մարկոս Եկեղեցիին մէջ: Առաւօտեան ժամերգութեանէն ետքը, հանդիսաւոր գնացքով,

հոն ուղղուեցաւ Միարանութիւնը, Տ. Մկրտիչ Սրբազան Աղաւնունի նախագահութեամբ: Պատարագին էր Տ. Պարգեւ վրդ.: Մկրտիչ Սրբազան քարոզեց, նիւթ առնելով առաքելական ժամանակներու յիշատակներէն այս եկեղեցիին, որ կը համարուի շինուած ըլլալ տեղւոյն վրայ Յովհաննէս Մարկոսի այն տան, ուր հաւաքուած էին երուսաղէմի առաջին հաւատացեալները և կ'աղօթէին Պետրոս առաքելային համար, երբ գիշերը, բանալէն հրաշքով ազատուած, յանակընկաւ անոնց մօտ եկաւ ան: Սրբազանը աղաւաղեալ շնորհ տառապանքի մէջ ապրող սիրելիներու համար աղօթելու մեր պարտականութեան վրայ:

Մարտ 12 ի կիրակմուտի փակեալ խորհրդի երեկոյն, Ս. Յակոբեանց փառապանծ տաճարը տրոմուքեան պատկառանքն էր հագած: Յաջորդ օրը, Բաբելոնեան կիրակին, պատարագեց Տ. Հայկազուն վրդ.: Քարոզեց Սրբազան Պատրիարքը. պարզեց եկեղեցւոյ և աշխարհի ըմբռնումներուն տարբերութիւնը կեանքի խորհուրդին հանդէպ. բացատրեց ճշմարիտ բարեկենդանութեան իմաստը. դատապարտելի գտաւ մարմինն ու թէ խնամքը կամ հոգը, այլ մտահոգութիւնը. ցոյց տուաւ հեթանոսական շուայութեան և փարիսեյական խտրակեցութեան վրայ գերադանցութիւնը առաքելային մատնանշած ողջախոհ և ժուժկալ կենցաղին, որ մարդը կ'ընէ մարմնապէս առողջ և հոգեպէս զգաստ, ինչ որ լաւագոյն պայմաններէն է առաքելական հրահանգութեանց:

Ս. Յարութեան և Բեթղէմի Ս. Եննիզեան և Գեթսեմանի Ս. Աստուածածնի տաճարներուն մէջ ժամերգութեան և Ս. Պատարագի հանապազօրեայ պաշտամունք կատարուեցան խաղաղ կանոնաւորութեամբ, առաջին երկուքին մէջ Տ. Սուրեն և Տ. Վահան վարդապետներու տեսչութեամբ և Տ. Սահակ, Տ. Եսայի, Տ. Խորէն և Տ. Գեղամ վարդապետներու առաջին հերթապահութեամբ, և երրորդին մէջ Տ. Հայկազուն վարդապետի տեսչութեամբ և Ս. Աթոռս գտնուող վարդապետներու առօրեայ կարգավարութեամբ:

Սուտանի հայ հասարակութեան վարչական ժողովոյ խնդրանքին վրայ, պատրիարքական արտօնութեամբ և Տնօրէն ժողովոյ կարգադրութեամբ, Տ. Տիրան Վարդապետ մարտ 8 ին մեկնեցաւ զէպի տարբով, Զատիկի տօնը, ըստ Նոր Տօմարի, հոն կատարելով Ս. պատարագի մատուցմամբ և հոգեւոր քարոզութեամբ միսիթարելու համար տեղւոյն հայութիւնը, որ, օգարւելով Գեր. Տ. Կուրն եպիսկոպոսի աղնուական բարեխաղաղութենէն, վերջերս սկսեւ էր ամէն կիրակի աղօթման ժողովներու ունենալ տեղւոյն անկիւքան եկեղեցիին մէջ: Կը սիրենք յուսալ թէ Նոսրիոյ այս աղնուաւորութեամբ, որ տարբերէ ի վեր ունի արդէն իր ազգային զպրօցն ու ակումբը, ժամանակը հասած պիտի նկատէ այլ ևս ունենալու իր սեփական եկեղեցին և քահանան ևս:

● Մարտ 19-ի շաբաթ օրը, **Տօն Ս. Թեոդորոսի զօրավարին**, ժամերգութիւն կատարուեցաւ եւ Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Ս. Թորոս պատմական եկեղեցիին մէջ, որ ԺԳ. դարու վերջերը շինուած է Հեթում Ա.-ի որդի Լեւոն Գ.-ի առատածնունդի օրը, 1266 թն՝ եղիպտացեաց կողմէ Հայակիկիկոյ դէմ մեղադրուած պատերազմին մէջ ինկած իր Թորոս եղբոր յիշատակին: Այս եկեղեցիին մէջ է որ հոգեւոյս Վեհապետեան պատրիարքի օրով եւ ծախքով փոխադրուած են Ս. Աթոռոյս 3000 է աւելի գրչագիրները, որոնց զբաղարաններովը ծածկուած են սրբարանին ներքին որմերը: — Օրուան պատարագին էր Տ. Դուիթ Վրդ.: Ս. Պատրիարքը ձաշու Գիրքը ինք կարդաց եւ քարոզեց յանալինկայ: Զուգակիցն էր կու սրբարանները, Ս. Մինասի մատուռը, գանձարան գաւազաններու, որոնցմով ծածկուած են ամբողջ որմերը, եւ Ս. Թորոսինը, իրենց պարունակութեան տեսակէտէն: Առաջինին վրայ պատկերացուց Հայ բնմը կամ եկեղեցական քարոզութիւնը, իսկ երկրորդին վրայ՝ Հայ գրիչը կամ գրականութիւնը: Բացատրեց դերը, զոր Հայութեան կրօնական եւ ազգային կեանքին մէջ սկիզբէն ի վեր ունեցած են խօսքն ու գիրը, երկուքն ալ Աւետարանի ներշնչութեամբ քաղցրացած եւ զօրացած քարերար ոյժեր, որոնց համար որքան վառ մնայ ազգին սէրը, այնքան աւելի պիտի մշտնջենաւորուին իր մէջ հոգեւոր կեանքին զգացումն ու զիտակցութիւնը:

● Նոյն օրուան երեկոյին սկսաւ Ս. Յարութեան հայկական Թափօրներուն տարեկան շարքը: Ս. Պատրիարք Հօր նախագահութեամբ ամբողջ Միաբանութիւն, աշակերտք եւ ժողովուրդի խուռն բազմութիւն հանդիսական գնացրով գացին Ս. Յարութեան տաճարը: Ն. Աճնն. եւ բոլոր միաբանք Ս. Գերեզմանին առջեւ իրենց ուխտը կատարեցին, եւ յետոյ եկան Հայկական Գողգոթայի մատուռը, ուր, բաց խորանի առջեւ, կատարուեցաւ կիրակամուտի ժամերգութիւն:

● Յաջորդ կիրակի առաւօտուն կրկնուեցաւ նոյն գնացքը դէպի Ս. Յարութիւն, ուր, մեր Գողգոթային մէջ, յետ ժամերգութեան, պատարագեց Տ. Կիւրեղ Վրդ.: Լատիններն այդ օրը կը տօնէին Ծաղկազարդը, Յոյները՝ Պատկերամարտից դէմ տարուած յաղթանակին յիշատակութիւնը, իսկ մենք՝ ժամանակագրական յիշատակը Քրիստոսի այլակերպութեան, իրրեւ, մասնաւոր աւանդութեան մը համաձայն, Յարութենէն քառասուն օրեր առաջ տեղի ունեցած եղելութեան: Տաճարը, այս պատճառաւ, լեցուած ըլլալով այլալեզու պաշտամունքներու տօնական բարձրածայնութեամբ, քարոզ չխօսուեցաւ: Պատարագէն վերջը տեղի ունեցաւ մեր եկեղեցական Թափօրը, որ իջնելով Գողգոթայի վերնատան մատուռէն, մեծ հանդիսաւորութեամբ երիցս շրջեցաւ Ս. Գերեզմանին շուրջը, պատկառելի զգեստաւորումին եւ սրտայոյզ երգեցողութեան ազդողութեամբը մեծ տպաւորութիւն գործելով օտարներուն վրայ, որոնք ներկայ էին բազմութեամբ, եւ միախառնելով մերինները, որոնց համար հոգեկան խրախճանքի առիթներ են այս հանդէսները:

● Ս. Աթոռոյս դիտանին մէջ շնորհակալութեամբ եւ օրհնութեամբ արձանագրուած են հետեւեալ բարեպաշտական նախաձեռնութիւնները, զոր Ամերիկայէն բրած են կարգ մը պատմական ազգայիներ, ձեռամբ Ս. Աթոռոյս միաբաններէն Union City-ի Հոգ. Հովի Գեր. Տ. Մամբրէ Ծ. Վրդ. Գալթայեանի:

● **Կարապետ Արալանեան**, փոխան ուխտագնացութեան յետուսողէմ, Տօլար 50, **Տիկ. Սիրանոյշ Թիւրքիւնեան**, իր զաւակին ապահովման համար՝ մասաչուզին Տ. 10, **Տիկ. Հանի Թումայ Գալանեան**, իր զաւակին ապահովման համար Տ. 10, **Տիկ. Տիգրանուհի Պապալեան**, իր Անա. հիւս աղջկան առողջութեան համար իրրեւ պատարագուց Տ. 50, **Սյրի Տիկիւն Մարիամ Թաւեան**, պատարագուց իր ցնչեցելոց համար Տ. 20, եւ **Տ. Մամբրէ Ծ. Վ. Գալթայեան**, պատարագուց իր ցնչեցելոց համար Տ. 10:

ԳՊՐՈՑԱԿԱՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

● Մարտի առաջին եօթնեակին կատարուեցան ժառանգաւորաց վարժարանի եւ Լնծայարանի առաջին կիսամակի բնուարիւնները, քերանացի եւ զբաւոր: Այս առիթի վարժարանական ծրագրի նոր կարգադրութիւններ տնօրինուեցան:

● Իրենց դպրոցական դատընթացքի մերձաւոր լրման առթիւ, վերջին դատարանի չորս սարկաւազներուն յանձնուեցան իրենց աւարական շարադրութեանց նիւթերը. Եղիազար Սարկաւազի՝ «Լամբրոնացի եւ Տուալորի», Սիմոն Սարկաւազի՝ «Շնորհալոյ Ընդհանրականներ», Յակոբ Սարկաւազի՝ «Յակոբ Թուղթ Կաթողիկեայցը», Ղազարոս Սարկաւազի՝ «Պօղոս Առաքելի ձանապարհորդութիւնքը»:

● Մարտ 12-ին, Բարեկենդանի շաբաթ զիշերը ժառանգաւորաց սաները ներկայացուցին ուսուցիչ Գ. Գ. Միաւելանի աշխատասիրած **Վարդանանց Բաւերախաղը**, երգերով եւ եղիշէի պատմութենէն հատուածներու արտասանութեամբ ընդմիջուած: Ներկայ էին Ս. Պատրիարքը, Միաբանութիւնը եւ ժողովուրդի հոծ բազմութիւն:

● Ս. Աթոռոյ մամուլը սկսած է տպագրել Վեհ. Տ. Բարգէն Կաթողիկոսի **Բիբլոսոնականը** եւ Անթիւիսի ուսուցիչներէն Գ. Բիւզանդ եղիանանի **Կրօնք եւ Կեանք** դասագիրքը եւ Ս. Պատրիարք Հօր «Հոգեւոյս Դուռեան Մարգան Պատրիարքի կենսագրական ուսումնասիրութիւնը»: